

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА

Економіко-правовий факультет

Кафедра загальноправових дисциплін та міжнародного права

ІСТОРІЯ ВЧЕНЬ ПРО ДЕРЖАВУ І ПРАВО

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ (ВКАЗІВКИ)

до вивчення навчальної дисципліни
для студентів заочного відділення
економіко-правового факультету

Спеціальність: 081 «Право»

Рівень вищої освіти: перший (бакалаврський)

Одеса
Фенікс
2021

УДК 340.12(073)

I-90

Затверджено рішенням кафедри кафедри загальноправових дисциплін та міжнародного права (протокол № 9 від 12.04.2021).

Рекомендовано до друку навчально-методичною комісією економіко-правового факультету (протокол № 7 від 27.05.2021);
вченою радою економіко-правового факультету
(протокол № 7 від 27.05.2021).

Укладачі:

Донченко О. І. – к.ю.н., доцент кафедри загальноправових дисциплін та міжнародного права;

Гринь О. Д. – к.ю.н., доцент кафедри загальноправових дисциплін та міжнародного права;

Борщевський І. В. – к.ю.н., доцент кафедри загальноправових дисциплін та міжнародного права.

Рецензенти:

Домбровський О.І. – к.і.н., доцент кафедри загальноправових дисциплін та міжнародного права;

Левенець А.В. – к.ю.н., доцент кафедри конституційного права і правосуддя.

Історія сторія вчень про державу і право : метод. рекомендації
I-90 (вказівки) до вивчення навч. дисципліни для студ. заочного
відділення економіко-правового ф-ту ОНУ ім. І. І. Мечникова /
укл.: О. І. Донченко, О. Д. Гринь, І. В. Борщевський. – Одеса :
Фенікс, 2021. – 120 с.

ISBN 978–966–928–683–3

Програму вивчення навчальної дисципліни «Історія вчень про державу і право» складено відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалаврів напрямку підготовки «Правознавство». Посібник містить тематичний план, зміст лекцій, методичні вказівки, питання до заліку.

УДК 340.12(073)

ISBN 978–966–928–683–3

© О. І. Донченко, О. Д. Гринь,
І. В. Борщевський, 2021

ЗМІСТ

Пояснювальна записка	4
Система контролю знань	8
Тематичний план навчальної дисципліни.	10
Методичні вказівки до самостійної підготовки	14
Питання до іспиту з навчальної дисципліни	68
Список рекомендованих джерел до вивчення курсу	71
Зразок тестових завдань до модульної контрольної роботи.	89
Іменний словник та назви праць авторів	96
Відповіді на тестові завдання до модульних контрольних робіт . . .	119

Пояснювальна записка

Програму вивчення навчальної дисципліни «Історія вчень про державу і право» складено відповідно до освітньо-професійної програми підготовки бакалаврів напряму підготовки «Правознавство».

Предметом вивчення навчальної дисципліни є історія виникнення і розвитку теоретичних знань про такі юридичні категорії як право, держава, законодавство, а також політику, тобто історія розвитку правознавства, державознавства, історія політичних і правових теорій.

Метою викладання навчальної дисципліни «Історія вчень про державу і право» є опанування студентами системою теоретичних знань про державу і право в їх історичній еволюції, розуміння суті політико-правових теорій з метою подальшого використання для об'єктивного аналізу сучасних державно-правових інститутів, що вимагається реаліями сучасного розвитку суспільства, об'єктивністю подальшого зміцнення правових основ державного і суспільного життя, суворого і неухильного дотримання чинного законодавства, вироблення у майбутніх спеціалістів дбайливого ставлення до інтересів суспільства і держави, прав і свобод громадян.

Міждисциплінарні зв'язки: Теорія держави і права, Історія держави і права України, Історія держави і права зарубіжних країн. У ряді випадків у ній піднімаються проблеми галузевих юридичних наук (державного, кримінального, міжнародного права тощо).

Основними завданнями дисципліни «Історія вчень про державу і право» є:

- дати академічні знання студентам з історії розвитку теорії права і держави, переважно з історії всесвітньої і вітчизняної політико-правової думки;
- озброїти майбутніх фахівців знаннями про політичні та правові вчення в їх історичній еволюції;

– виробити в них вміння розкривати конкретну суть політико-правових теорій та співвідносити їх з сучасними концепціями.

У результаті вивчення дисципліни «Історія вчень про державу і право» студенти повинні **знати**:

- причини та історичні умови виникнення тієї чи іншої політико-правової теорії, доктрини, концепції;
- зміст поглядів, ідей, основних концепцій тих мислителів, які визнані класиками політико-правової думки;
- переваги, недоліки і значення політико-правової теорії минулого;
- основні проблеми політичного, державного, правового розвитку України в сучасних умовах.

У результаті вивчення дисципліни «Історія вчень про державу і право» студенти повинні **уміти**:

- працювати з першоджерелами та навчальною літературою;
- об'єктивно оцінювати зміст і еволюцію політико-правових вчень;
- пояснити доцільність вивчення політико-правової думки для об'єктивного аналізу сучасних державно-правових інститутів;
- застосовувати погляди вчених на державу (походження, сутність, форми держави, найкращий державний устрій) і право (поняття права, джерела права, співвідношення права і моралі, права і закону, ставлення до законності) при веденні дискусій з основних проблем курсу.

Процес вивчення дисципліни спрямований на формування елементів **наступних компетентностей**:

а) інтегральна компетентність: здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у галузі права або у процесі навчання, що передбачає застосування правових доктрин та принципів і характеризується комплексністю та невизначеністю умов.

б) загальні компетентності: ЗК1; ЗК4; ЗК7; ЗК8; ЗК9; ЗК10; ЗК11; ЗК13; ЗК14.

ЗК1. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.

ЗК4. Здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово.

ЗК7. Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.

ЗК8. Здатність бути критичним і самокритичним.

ЗК9. Здатність працювати в команді.

ЗК10. Здатність діяти на основі етичних міркувань (мотивів).

ЗК11. Здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні.

ЗК13. Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку права, його місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій.

ЗК14. Цінування та повага різноманітності і мультикультурності.

в) спеціальні (фахові, предметні) компетентності: СК1; СК2; СК3; СК13.

СК1. Здатність застосовувати знання з основ теорії та філософії права, знання і розуміння структури правничої професії та її ролі у суспільстві.

СК2. Знання і розуміння ретроспективи формування правових та державних інститутів.

СК3. Повага до честі і гідності людини як найвищої соціальної цінності, розуміння їх правової природи.

СК13. Здатність до критичного та системного аналізу правових явищ і застосування набутих знань у професійній діяльності.

Очікувані результати. У результаті вивчення дисципліни «Історія вчень про державу і право» студенти повинні продемонструвати такі результати навчання:

РН01. Визначати переконливість аргументів у процесі оцінки заздалегідь невідомих умов та обставин.

РН02. Здійснювати аналіз суспільних процесів у контексті аналізованої проблеми і демонструвати власне бачення шляхів її розв'язання.

РН03. Проводити збір і інтегрований аналіз матеріалів з різних джерел.

РН04. Формулювати власні обґрунтовані судження на основі аналізу відомої проблеми.

РН05. Давати короткий висновок щодо окремих фактичних обставин (даних) з достатньою обґрунтованістю.

РН06. Оцінювати недоліки і переваги аргументів, аналізуючи відому проблему.

РН07. Складати та узгоджувати план власного дослідження і самостійно збирати матеріали за визначеними джерелами.

РН08. Використовувати різноманітні інформаційні джерела для повного та всебічного встановлення певних обставин.

РН11. Володіти базовими навичками риторики.

РН12. Доносити до респондента матеріал з певної проблематики доступно і зрозуміло.

РН13. Пояснювати характер певних подій та процесів з розумінням професійного та суспільного контексту.

РН18. Виявляти знання і розуміння основних сучасних правових доктрин, цінностей та принципів функціонування національної правової системи.

Система контролю знань

Засоби діагностики якості вищої освіти включають в себе систематичний поточний, підсумковий контроль знань, який може здійснюватись у формі тестів, задач, пакетів комплексних контрольних робіт для комплексної перевірки знань з навчальних дисциплін тощо. Вони розроблені з урахуванням вимог освітньо-кваліфікаційної характеристики фахівця, освітньо-професійної програми, робочої програми навчальної дисципліни.

Навчальна нормативна дисципліна «Історія вчень про державу і право» викладається за кредитно-модульною системою організації навчального процесу (КМСОНП), яка запроваджується з метою удосконалення системи контролю якості знань студентів, сприяння формуванню системних та систематичних знань, вмінь та навичок, стабільної самостійної роботи перед початком сесії, підвищення об'єктивності оцінювання знань та адаптації до вимог, визначених Європейською системою залікових кредитів (ECTS).

Оцінювання знань студентів повинно сприяти реалізації низки завдань:

- підвищення мотивації студентів завчасної підготовки до навчання, до початку сесії, переорієнтація їх цілей з отримання позитивної оцінки на формування системних, стійких знань, умінь та навичок;
- відповідність переліку контрольних заходів вимогам навчального плану;
- відкритість контролю, яка базується на ознайомленні студентів до початку вивчення дисципліни переліком, формами та змістом завдань, критеріями та порядком їх оцінювання;
- подолання елементів суб'єктивізму при оцінюванні знань, що забезпечується виконанням модульних робіт у формі тестів;
- розширення можливостей для всебічного розкриття здібностей студентів, розвитку їх творчого мислення та підвищення ефективності навчального процесу.

Ця дисципліна вивчається протягом одного семестру та складається з трьох змістових модулів (ЗМ). По завершенню курсу студенти складають іспит. На іспит виносяться вузлові питання, що потребують творчої відповіді. Зокрема, слід знати історичні умови виникнення тієї чи іншої політико-правової теорії, доктрини, концепції; викласти її зміст; оцінити переваги та недоліки; визначити її значення в контексті політичного, державного, правового розвитку України в сучасних умовах.

Оцінювання знань студентів здійснюється шляхом усного опитування студентів під час лекцій і на семінарському занятті, а також за результатами участі студентів у дискусіях з основних проблем курсу, виступів з доповідями за відповідним планом і виконання модульних контрольних робіт. Треба враховувати, що заочна форма навчання передбачає самостійну роботу студентів відповідно до робочої програми навчальної дисципліни і починається вона задовго до початку сесії. На лекціях передбачено звернення уваги студентів на загальну характеристику і особливості політико-правових вчень Стародавнього періоду, Середньовіччя, Нового і Новітнього часів, їх порівняння і значення в контексті державно-правового розвитку України в сучасних умовах. Семінарське заняття передбачає обговорення питань щодо виникнення і розвитку політико-правових вчень в Україні, починаючи з часів Київської Русі і до XX сторіччя.

Максимальна оцінка, яку студент може отримати за опитування під час лекцій складає 5 балів, тобто за активну роботу на 5 лекційних заняттях можливо отримати 25 балів. За участь у роботі на семінарському занятті, підготовку доповідей, автобіографічних довідок видатних українських класиків політико-правової думки можливо отримати ще 5 балів. Успішно виконані дві модульні контрольні роботи у формі тестів додають ще 10 балів, тобто по 5 балів з кожну роботу. Останні 60 балів можливо отримати вже виключно на іспиті, який складається в усній формі. У підсумку, оцінені за 100-бальною системою, знання студента відображаються у заліковій книжці.

Тематичний план навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин				
	Заочна форма IV				
	усього	у тому числі			
		л	п	інд.	с. р.
1	2	3	4	5	6
Модуль 1. Політико-правові вчення Стародавнього періоду					
<i>Змістовий модуль 1 Виникнення і розвиток поглядів на державу і право у країнах Стародавнього сходу</i>					
Вступ. Предмет, періодизація історії вчень про державу і право.					
Тема 1. Політико-правові вчення стародавньої Індії	5,5	0,5			5
Тема 2. Політико-правова думка стародавнього Китаю	5,5	0,5			5
Разом за ЗМ 1	11	1			10
<i>Змістовий модуль 2 Виникнення і розвиток політичних і правових вчень античного світу</i>					
Тема 3. Вчення про державу і право у стародавній Греції	5,5	0,5			5
Тема 4. Вчення про державу і право у стародавньому Римі.	5,5	0,5			5

1	2	3	4	5	6
Модуль 2 Політико-правові вчення Середньовіччя					
Змістовий модуль 3 Виникнення і розвиток політико-правових вчень в Київській Русі і Західній Європі					
Тема 5. Погляди на державу і право в Київській Русі.	9	0,5	0,5		8
Тема 6. Політичні і правові ідеї в Західній Європі.	5,5	0,5			5
Разом за ЗМ 3	14,5	1	0,5		13
Змістовий модуль 4 Виникнення і розвиток політико-правових вчень в період пізнього середньовіччя					
Тема 7. Державно-правові вчення в Росії періоду феодальної централізованої держави.	5,5	0,5			5
Тема 8. Державно-правові вчення в Україні в XV–XVIII ст.	9	0,5	0,5		8
Разом за ЗМ 4	14,5	1	0,5		13
Змістовий модуль 5 Виникнення і розвиток політико-правових вчень в епоху Відродження та Реформації та період ранніх антифеодальних революцій в Європі					
Тема 9. Державно-правові вчення епохи Відродження та Реформації.	6	1			5
Тема 10. Політико-правова думка періоду ранніх антифеодальних революцій в Європі.	6	1			5
Разом за ЗМ 5	12	2			10

1	2	3	4	5	6
Модуль 3. Політико-правові вчення Нового та Новітнього часів					
<i>Змістовий модуль 6</i>					
<i>Особливості розвитку політико-правових вчень Нового часу</i>					
Тема 11. Державно-правові вчення європейського Просвітництва XVII–XVIII ст.	5,5	0,5			5
Тема 12. Політико-правові вчення в Росії в період феодалізму XVII–XVIII ст.	5,5	0,5			5
Тема 13. Політичні і правові теорії США в період боротьби за незалежність у XVIII–XIX ст.	5,5	0,5			5
Тема 14. Політична і правова думка в Німеччині у XVIII–XIX ст.	5,5	0,5			5
Разом за ЗМ 6	22	2			20
<i>Змістовий модуль 7</i>					
<i>Особливості розвитку вчень про державу і право у XIX–XX ст.</i>					
Тема 15. Погляди на державу і право в Західній Європі в першій половині XIX ст.	5,5	0,5			5
Тема 16. Європейська політико-правова думка в другій половині XIX ст.	5,5	0,5			5
Тема 17. Політико-правові вчення в Росії в XIX–XX ст.	5				5
Тема 18. Політико-правові вчення в Україні XIX–XX ст.	11,5	0,5	1		10
Тема 19. Політичні і правові теорії XX сторіччя.	7,5	0,5			7
Разом за ЗМ 7	35	2	1		32
Усього годин	120	10	2		108

ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Найменування показників	Галузь знань, спеціальність, спеціалізація, рівень вищої освіти	Характеристика навчальної дисципліни
Загальна кількість:	Галузь знань:	Рік підготовки – 4-й
кредитів – 3,5	081 «Право»	Семестр – 8-й
годин – 120	Спеціальність:	Лекції – 10 год
залікових модулів – 3	081 «Право»	Семінарські заняття – 2 год
змістовних модулів – 7	Спеціалізації:	Самостійна робота – 108 год.
	«Право»	Вид контролю – іспит
	Рівень вищої освіти:	
	Перший (бакалаврський)	

ТЕМИ ЛЕКЦІЙНИХ ЗАНЯТЬ

№ лекції	Назва теми	з/в (год)
1	Вступ. Предмет, метод, періодизація історії вчень про державу і право. Особливості політико-правових вчень Стародавнього періоду	2
2	Загальна характеристика і особливості політико-правових вчень Середньовіччя	2
3	Виникнення і розвиток політико-правових вчень в епоху Відродження та Реформації та період ранніх антифеодальних революцій в Європі	2
4	Особливості, загальна характеристика політико-правових вчень Нового часу.	2
5	Загальна характеристика і особливості розвитку вчень про державу і право у XIX–XX ст.	2
Разом		10

Методичні вказівки до самостійної підготовки

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1 ВИНИКНЕННЯ І РОЗВИТОК ПОГЛЯДІВ НА ДЕРЖАВУ І ПРАВО У КРАЇНАХ СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ

Тема 1. Політико-правові вчення давньої Індії

1. Витоки й особливості політико-правової думки давньої Індії: брахманізм: суспільний лад, політичний порядок, статус особистості.
2. Соціально-політичні ідеї буддизму.

Тема 2. Політико-правова думка стародавнього Китаю

1. Суспільство, держава і право у вченні Конфуція.
2. Соціально-політичні і правові ідеї в ученні Мо-Цзи.
3. Держава та закон у вченні Шан Яна. Теорія політики і права школи легістів.
4. Даосизм про суспільство та державу.
5. Синтез теорії та практики легізму в «Хань Фей Цзи».

Методичні рекомендації до вивчення питань тем 1, 2

Рання ідеологія Стародавнього Сходу (в т.ч. Стародавньої Індії і Стародавнього Китаю) реалізована в основному в системі міфів і різних релігійних переконаннях. Важливою в розвитку політичної і правової ідеології Стародавньої Індії і Стародавнього Китаю була теократична доктрина, характерні ознаки якої необхідно знати і уміти відрізняти від теоретичних концепцій середньовіччя і нового часу.

Звертаючись до політико-правової ідеології Стародавньої Індії, зазначимо, що провідними напрямками були брахманізм і буддизм, створені на основі релігійно-міфологічних уявлень.

Необхідно звернути увагу на політико-правові елементи вчення брахманізму, місце і правове становище кожного стану (варни) у суспільстві.

Передусім слід розуміти, що політичним ідеалом брахманізму була своєрідна теократична держава, а вирішальну роль у суспільному устрої і мистецтві управління відведено покаранню, що складає зміст управління (дандаїті).

Давньоіндійські правові збірники містять практичне керівництво з державного управління, політики. Принципом державного управління називається «артха», тобто користь, що пролизує викладені в збірнику практичні настанови про усунення перешкод на шляху до суспільного порядку, про застосування витончених засобів державної політики, про судочинство, правила й обов'язки державних чиновників.

Слід звернути увагу на те, що в буддійському вченні зроблено поворот від Бога до людини. Політичною складовою вчення Будди є створення справедливого суспільства і держави без повстань і революцій лише шляхом удосконалення кожної людини, прагнення добра собі, іншим, суспільству. Морально-правовою основою буддизму є вихваляння законності, проповідь гуманізму, повага і любов людини до інших, непротивлення злу злом чи насильством, морально-духовна рівність всіх тощо. Морально-духовний і політико-правовий зміст вчення Будди підривав авторитет брахманів, їх домагання на ідейне і політичне керівництво суспільством та знаходив усе більше прихильників, впливаючи на державну політику і законодавство.

Найбільш впливовими політичними ученнями Стародавнього Китаю були даосизм, конфуціанство, моїзм і легізм.

Звертаємо увагу, що даосизм був популярною течією давньокитайської філософської і суспільно-політичної думки. Її засновником вважається Лао-цзи, монологи якого зібрані у давньокитайській «Книзі про дао і де». Звертаємо увагу, що в даосизмі, на відміну від традиційних тлумачень дао як прояву небесної волі, дао – це джерело сущого, незалежна від небесного владика природна закономірність, правильний шлях.

Дао визначає закони неба, природи і суспільства, уособлює вищу чесноту і природну справедливість. Соціально-політичну нерівність, тяжке становище народу Лао-цзи пов'язує з відхи-

ленням від справжнього дао, а людські встановлення є основою несправедливості. Держава за Лао-цзи є природним утворенням, що розвивається своїм шляхом, але залежить від волі людини. Усі нещастя в державі відбуваються через порушення природного закону дао і для того, щоб цей закон не порушувати, владі не слід плодити безлічі заборонювальних законів, податків тощо. Звідси Лао-цзи виводив важливий принцип даосизму – принцип недіяння, утримання від активних дій, що загрожують спокою держави і руйнують її. Усе неприродне, тобто штучні людські установлення у сфері управління, законодавства, культури, прогресу відповідно до даосизму є хибним шляхом, відхилення від дао. Отже, Лао-цзи закликав до простоти, елементарних форм соціальної організації, відмови від досягнень цивілізації. У цьому його вчення являло собою консервативну утопію.

Важливо вказати на характерні ознаки конфуціанства та легістів. Вчення Конфуція справило великий вплив на розвиток суспільно-політичної, правової і філософської думки в Китаї. Гуманність (жень) – центральне поняття вчення, що визначає відносини між людьми, кінцеву мету морального самовдосконалення.

Слід розуміти, що Конфуцій розвивав патріархально-патерналістську концепцію держави, а політичним ідеалом було правління аристократів доброчинності і знань, а не родової знаті і багатих. Соціально-політична ієрархія будується за принципом нерівності людей, однак взаємини між правителем «досконало-мудрим», чиновниками і підданими підлягають чеснотам. Головне в політичній програмі – слідування традиціям, доброчинності, чітке визначення прав і обов'язків кожного, а метод управління державою – чеснота, гуманність, а не насильство.

Легісти дотримувалися інших поглядів на методи управління народом і державою, на роль закону і правителя, заперечуючи принципи гуманності, долгу, ритуалу, на основі яких, згідно з Конфуцієм будується державне управління. Шан Ян одним з перших у світовій історії створив модель деспотичної, тоталітарної держави, обґрунтовувавши управління, що спирається на закони і жорстокі покарання.

Рекомендовані джерела до вивчення теми

Учбова література:

1. Зінченко О. В. Історія вчень про державу і право: у таблицях і дефініціях: навчальний посібник. Харків.: Право, 2012. 208 с.
2. Історія вчень про державу і право: навч. посіб. Херсон: «Олді-Плюс», 2018. 308 с.
3. Кормич А. І. Історія вчень про державу і право: Навч. посібник. 4-те вид., доповн., у 2-х част. Київ: Алерта, 2015. 416 с.
4. Крестовская Н.И., Цвиркун А. Ф. История политических и правовых учений. Курс лекций. Харьков: Одиссей, 2002. 448 с.
5. Посібник до вивчення дисципліни «Історія вчень про державу і право». С. І. Поляков, В. А. Ведькал, Т. К. Дацюк. 2014.

Наукова література:

1. Бутко Ю. Ідеал досконаломудрого («шен-жень») в філософії даосизму. *Вісник Донбаського державного педагогічного університету. Серія: Соціально-філософські проблеми розвитку людини і суспільства*. 2015. Вип. 3. С. 166–173.
2. Данилова Т. В. Онтологія процесів, або декілька слів про даосизм. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Гуманітарні студії*. 2014. Вип. 203(2). С. 42–48.
3. Донченко О. І. Концепція управління школи легістів Стародавнього Китаю: переваги та недоліки. *Матеріали 71-ї наукової конференції професорсько-викладацького складу економіко-правового факультету ОНУ імені І. І. Мечникова (23–25 листоп. 2016 р., м. Одеса)*. О: Астропринт, 2016. С. 26–28.
4. Кошовий С. Шан Ян і його концепція держави. *Етнічна історія народів Європи*. 2015. Вип. 45. С. 137–148.
5. Мозговий Л. І. Виникнення та розвиток філософії даосизму в контексті китайської культури. *Вісник Дніпропе-*

- тровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія. 2011. Т. 19, № 21(1). С. 137–142.*
6. Тофтул М. Г. Конфуцій про справедливість. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. 2012. Вип. 64. С. 13–16.*
 7. Шепетяк О. М. Веди в контексті індуської релігійної літератури. *Молодий вчений. 2017. № 4.3. С. 295–299.*

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2

ВИНИКНЕННЯ І РОЗВИТОК ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ ВЧЕНЬ АНТИЧНОГО СВІТУ

Тема 3. Вчення про державу і право у стародавній Греції

1. Політичні і правові ідеї софістів. Політико-правове вчення Сократа.
2. Платон про державу і право.
3. Політичне і правове вчення Аристотеля.
4. Полібій про кругообіг форм держави.

Тема 4. Вчення про державу і право у стародавньому Римі

1. Поняття республіки у праці Цицерона.
2. Римські юристи про право та його види.
3. Вчення Августина Аврелія про співвідношення церкви та держави.

Методичні рекомендації до вивчення питань тем 3,4

Звертаємо увагу, що політична і правова спадщини Стародавньої Греції формувалася у системі розвинених суспільних відносин більшості старогрецьких полісів. Режими рабовласницької демократії, аристократія, олігархія, тиранія були тим ґрунтом, який і зумовив цілий ряд теоретичних ідей.

При вивченні політичних і правових поглядів софістів звертаємо увагу на два покоління софістів та їх нові, найбільш примітні ідеї. Зокрема, проблематика людини, її суспільного буття, пошук природних основ права і закону. І старшим, і молодшим поколінням софістів розроблялася концепція особи-

стих прав людини, вони першими здійснили ґрунтовну розробку природно-правової теорії, а також дали в принципі наукове пояснення походження суспільства, держави, природи влади і політики. Треба розуміти, що софістам була притаманна незвичайна широта мислення, вони зробили істотний внесок у теоретичну розробку проблем держави, права, політики, у політичне і правове виховання громадян грецьких полісів.

Переходячи до вивчення ідей Сократа звертаємо увагу на те, що він переглянув і розвив багато положень софістів про право, державу і політику. У його політико-правових поглядах необхідно виділити найсуттєвіше для нас. Зокрема, мова йде про взаємозв'язок політичної і суспільної стабільності з досягненням високого морального ідеалу особистості, яке стає можливим через її розум, знання, доброчинність, тобто доброчесні люди будують благополучне суспільство. Важливим є погляди Сократа на критерії оцінки форм правління, а також щодо законів і законності. За Сократом, моральна організація полісного життя (політики) неможлива без законів, вони представляють собою устої полісу.

Щодо поглядів Платона маємо звернути увагу, що його вчення про “ідею держави” має філософське підґруття. Треба знати визначення держави, дане Платоном, оскільки саме він поклав початок ученню, за яким держава і закони, влаштовані належним чином, були реалізацією справедливості, але не свободи. Платона не безпідставно вважають одним з основоположників теорії тоталітаризму, враховуючи його варіант «державного ладу» у «Законах». Слід звернути увагу на викладені у «Законах» теорію закону, принципи законодавства, цілі законодавця і правосуддя.

Теорія Арістотеля є систематизованим, позбавленим релігійного впливу цілісним політичним ученням. Треба схарактеризувати його теорію виникнення держави, поняття держави, класифікацію форм держави, звернувши увагу на основні критерії. Крім того, слід зупинитися на визначенні права як політичного явища, розуміти зміст природного права та волеустановленого права, метою якого є служіння загальній користі.

Він дає свою конструкцію правового регулювання, яке пізніше більш чіткіше було сформульоване римськими юристами як принцип поділу права на публічне і приватне.

При ознайомленні із політико-правовими ідеями Полібія слід звернути увагу на його висновки щодо форм правління. Розвиток суспільства трактується як нескінченний рух по колу, історичній спіралі, де «форми правління змінюються, переходячи одна в іншу, і знову повертаються».

Щодо політико-правових вчень Стародавнього Риму зазначаємо, що багато загального було з вченнями античної Греції. Це пов'язано з однотипністю соціально-економічних відносин. Слід підкреслити особливу роль видатного римського мислителя і політичного діяча Цицерона, зокрема його теорія про змішану форму держави (що включає елементи демократії, аристократії і монархії); вчення про природне право. Його вчення про державу і право вплинуло на розвиток як римської, так і всієї європейської політико-правової думки. Найбільшу увагу наступних мислителів привертало положення про форми держави, змішане правління, державу як справу народу, правопорядок, природне право, громадянина як суб'єкта права і держави. Його судження з цього кола проблем зберігають свою актуальність і в сучасному світі.

Розкриваючи основні досягнення римських юристів слід пам'ятати, що римське право стало одним з найзначніших інтелектуальних надбань в історії європейської цивілізації. Внаслідок рецепції римського приватного права його принципи були засвоєні юриспруденцією багатьох країн світу: ідеї про розуміння права як справедливості, поділ на публічне та приватне, а поняття й конструкції приватного права стали визначальними для сучасної цивілістики романо-германського типу.

Виняткове і неминуще значення в історії цивілізації належить християнству. Сформульовані в Новому Заповіті моральні норми і принципи поведінки людей виразили такі загальнолюдські цінності, як свобода, рівність, справедливість, праця та вплинули на політико-правову думку.

Помітною віхою в розвитку політико-правової ідеології християнської церкви того часу є вчення Аврелія Августина (Блаженного). Розглядаючи ідеї цього вчення, визначаємо основні риси його теократичної доктрини.

Рекомендовані джерела до вивчення теми

Учбова література:

1. Зінченко О. В. Історія вчень про державу і право: у таблицях і дефініціях: навчальний посібник, Харків.: Право, 2012. 208 с.
2. Історія вчень про державу і право: навч. посіб / Є. В. Зозуля, О. С. Туренко, І. В. Іванов. Херсон: «Олді-Плюс», 2018. 308 с.
3. Історія вчень про державу і право. Хрестоматія. за ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. Х.: Право, 2009. 958с.
4. Кормич А. І. Історія вчень про державу і право: Навч. посібник. 4-те вид., доповн., у 2-х част. Київ: Алерта, 2015. 416 с.
5. Олексик Х. М. Історія вчень про державу і право. Конспект лекцій. Ужгород, Закарп.держ.ун-т. 2010. 236с.

Наукова література:

1. Алексеев В. Початки філософських поглядів на суспільні процеси та державу: учення Сократа. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2015. Вип. 2. С. 3–15.
2. Блоха Я. Є. Категорія «справедливість» у політичній філософії Марка Тулія Цицерона. *Філософські обрії*. 2017. Вип. 37. С. 24–30.
3. Костроміна Г. М. Від Сократа до Арістотеля: удосконалення людини через пізнання і знання. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2012. Вип. 4(2). С. 84–89.
4. Крутій Ю. М. Людина і Бог у тлумаченні Аврелія Августина. *Молодий вчений*. 2014. № 4(07)(2). С. 15–18.

5. Муляр В. Природне право: концептуалізація західно-європейської моделі від софістів до Гуго Гроція. *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2013. Вип. 3. С. 59–65.
6. Харченко-Кушнір Н. М. Ідея середнього класу в концепції «ідеальної держави» аристотеля. *Економіка та держава*. 2011. № 11. С. 68–70.
7. Чорна Л. В. Від ідеї до утопії: шлях Платона до досягнення ідеальної держави. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія: Філософія*. 2015. № 4. С. 5–12.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3

ВИНИКНЕННЯ І РОЗВИТОК ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ ВЧЕНЬ В КИЇВСЬКІЙ РУСІ І ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ

Тема 5. Виникнення і розвиток політико-правових вчень в Київській Русі

1. Політичний трактат «Слово про Закон і Благодать» Іларіона.
2. Політична програма В. Мономаха.
3. Політико-правові погляди Д. Заточника.

Тема 6. Політичні і правові ідеї в Західній Європі

1. Політико-правова теорія Фоми Аквінського.
2. Вчення про закони і державу Марсілія Падуанського.
3. Правові погляди середньовічних юристів. Школа глосаторів.

Методичні рекомендації до вивчення питань тем 5,6

Звертаємо увагу, що політико-правові вчення Середньовіччя характеризуються теократичним обґрунтуванням держави і права, також продовжується розвиток ідей примату церковної влади над світською.

Слід розуміти, що становлення державно-правової думки в ранньофеодальній Київській Русі також відбувалося під впливом християнської релігії. За часів Я. Мудрого Іларіон виконував роль головного ідеолога нововведень.

Суть його нововведень в тому, що суспільний прогрес відбувається завдяки зміні принципів релігії, а співвідношення Старого й Нового Заповітів, закону та благодаті він використовував для тлумачення соціальної проблеми, пов'язаної з питанням про місце окремих народів у світовій історії.

При вивченні політичного трактату слід розуміти, що він висвітлював надзвичайно важливі та актуальні для Київської держави і середньовічної Європи політико-юридичні проблеми: законність походження верховної влади, єдиновладдя «самодержців», їх відповідальність за управління країною, їх політичні та моральні якості, союз «симфонію» світської і духовної влади, роль закону тощо. Іншими словами, міжнародний авторитет держави поставлений у пряму залежність від особистості, діяльності великого князя.

Проблеми співвідношення влади, церкви і людини вирішувалися й у «Повчанні» Володимира Мономаха. Ставши великим київським князем, Володимир Мономах зміцнив авторитет великокнязівської влади, домогся внутрішнього миру в державі, зростання її міжнародного значення, однак небезпека феодалної роздробленості Русі проступала усе більш зримо, що тривожило князя – це передувало його «Повчанню» своїм синам, записане літописцем у «Повісті временних літ».

Звертаємо увагу на основні політико-правові аспекти «Повчання» В. Мономаха, що стала фактично політичною програмою для київських князів: християнська віра і добродетельність, важливість слідування в управлінні моральним принципам; церкві відводиться почесне, але явно підлегле місце в співвідношенні світської і духовної влади.

Слід розуміти, що Ф. Аквінський, як видатний вчений-богослов, прагнув обґрунтувати постулати віри засобами розуму, логіки, філософії, і формування ідеології католицизму було пов'язано з ним. У своїх працях «Сума теології», «Про правління государів», коментарях до перекладеної латинською мовою і виданої «Політиці» Аристотеля, Ф. Аквінський на її базі розвинув доктрину держави і природно-правову теорію у світлі догматів

католицької церкви. Слід звернути увагу на види законів та сфери їх дії, а також поділ права на природне і позитивне.

Найпильнішої уваги заслуговує політична доктрина Марсилія Падуанського, яка містить різку критику щодо теократичних теорій та являє собою яскраве явище в розвитку середньовічної політико-правової думки. Звертаємо увагу на значення народу в державі як єдиного носія суверенітету і верховного законодавця, колективного творця законів і їх охоронця. Але, як ідеолог багатих верств населення, до категорії “народ” відносив не всіх людей, а лише “кращих” представників (військові, державні службовці і священнослужителі), оскільки їхня діяльність спрямована на загальне благо, а не тільки на задоволення своїх особистих інтересів, як у ремісників, торговців.

Необхідно розуміти основні аспекти політичної доктрини Марсилія Падуанського: самостійність держави, її незалежність від Церкви в сфері публічної влади; народ-суверен; співвідношення законодавчої і виконавчої влади; демократичні принципи її організації і функціонування; підзаконність всіх громадян держави. Отже, незважаючи на панування феодалізму в суспільних відносинах, у Середньовіччі виникло багато нових ідей, які виходили далеко за ідеологічні межі цього історичного періоду. Панування релігійного світогляду не завадило появі нової теоретичної течії, яка вперше обґрунтовувала світський характер держави і права. Все це благотворно вплинуло на політико-правову думку епохи Відродження.

При вивченні правових поглядів середньовічних юристів слід врахувати наступне. Незважаючи на падіння Римської імперії, римське право було досить поширеним у багатьох народів Європи і в ті часи професійне розуміння права багато в чому спиралося на положення римського права. З'являються різні юридичні школи. Одним із напрямків дослідницької роботи таких шкіл стало порівняння чинного в конкретній країні права з римським правом, виявлення прогалин у правовому полі та пропозиції щодо їх ліквідації впровадженням норм римського права. Результатом діяльності школи глосаторів стало видання окремого збірника, де зазначалося, що, розглядаючи конкретні

порушення встановлених державою норм, судді мусили відновлювати справедливість згідно з приписами законів, а не моральних норм суспільства.

Звертаємо увагу, у XIV ст. з'являється юридичний напрямок постглоссаторів (коментатори). Вони застосовували правила схоластичної логіки (католицька теологія, орієнтована на виправдання церкви) і вважали волю природним правом, а рабство – породженням насильства. Отже, слід розкрити зміст напрямків роботи представників шкіл глоссаторів і постглоссаторів.

Рекомендовані джерела до вивчення теми

Учбова література:

1. Демиденко Г. Г. Історія вчень про державу і право: підручник для студентів юрид. вищих навчальних закладів. Х.: Консум, 2004. 432с.
2. Зінченко О. В. Історія вчень про державу і право: у таблицях і дефініціях: навчальний посібник. Харків.: Право, 2012. 208 с.
3. Історія політичних і правових вчень: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В. П. Марчук, Г. В. Марчук. К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2009. 480 с.
4. Історія вчень про державу і право: навч. посіб / Є. В. Зозуля, О. С. Туренко, І. В. Іванов. Херсон: «Олді-Плюс», 2018. 308 с.
5. Історія вчень про державу і право: підручник / за ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. Х.: Право, 2009. 256 с.
6. Історія вчень про державу і право. Хрестоматія. за ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. Х.: Право, 2009. 958с.
7. Мірошниченко М. І., Мірошниченко В. І. Історія вчень про державу і право: Навч. посібник. К.: Атіка, 2001. 224 с.

Наукова література:

1. Беспалов С. Значення діяльності святителя Іларіона, митрополита Київського, в утвердженні самостійності Української Церкви. *Волинський благовісник*. 2013. № 1. С. 83–88.

2. Михайл (Зінкевич) митрополит. «Слово про закон і благодать» митрополита Іларіона: сакральний вимір Руської державності. *Волинський благовісник*. 2013. № 1. С. 9–12.
3. Сліпушко О. Перша державно-літературна декларація Руси-України: до 980-ліття написання «Слова про Закон і Благодать» Іларіона. *Слово і час*. 2017. № 6. С. 23–27.
4. Ткачов С. І. Ідеї здорового способу життя у творі Володимира Мономаха «повчання дітям». *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського*. 2014. № 9–10. С. 86–93.
5. Солонська Н. «Слово про Закон і Благодать» митрополита Іларіона – пам'ятка книжно-літературної мови Київської Русі (до 175-річчя першого видання). *Вісник Книжкової палати*. 2019. № 6. С. 47–52.
6. Мостова Л. Жанр псалма в структурі «Повчання» Володимира Мономаха. *Проблеми сучасного літературознавства*. 2015. Вип. 20. С. 113–121.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 4

ВИНИКНЕННЯ І РОЗВИТОК ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ ВЧЕНЬ В ПЕРІОД ПІЗНЬОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Тема 7. Державно-правові вчення в Росії періоду феодальної централізованої держави

1. Політична полеміка «стяжателей» (І. Волоцький) та «нестяжателей» (Н. Сорський).
2. Значення і зміст теорії Філофея «Москва – третій Рим».
3. І. С. Пересветов про царську владу та форму правління.
4. А. М. Курбський про державу, засоби реалізації політичної влади.

Тема 8. Державно-правові вчення в Україні в XV–XVIII ст.

- а) Політико-правова думка в період входження до складу Литви та Польщі (С. Оріховський-Роксолан, І. Вишенський, П. Могила);
- б) Ідеї державності періоду Української гетьманської держави (Б. Хмельницький, І. Мазепа, П. Орлик);

Методичні рекомендації до вивчення питань тем 7,8

Звертаючись до політико-правових вчень в період пізнього середньовіччя слід розуміти зміст і значення політичної полеміки «стяжателей» та «нестяжателей» навколо питання про взаємовідносини церкви і держави, визначення їхніх юридичного статусу і владних повноважень періоду утворення єдиної централізованої держави. Однак необхідно звернути увагу, що для сучасників це стало питанням великої політики і не менш важливим видається складання нових форм мислення, утвердження раціоналістичного методу пізнання, які готували ґрунт для критичного сприйняття не тільки релігійних догм, а й політико-юридичних реалій в майбутньому.

Розкриваючи значення і зміст теорії Філофея «Москва – третій Рим», слід звернути увагу на той факт, що вона стала ідеологічним оформленням політичних відносин, які на той час склалися, утвердженням авторитету російського царя, а також свідчила про глибоке проникнення мислителя в історичні процеси політичного розвитку Росії. Сенс концепції «Москва – третій Рим» полягав у тім, що перевага і торжество православ'я (після падіння Візантії) пов'язана з Москвою. Москва – світова столиця, наступний духовний центр усього православного світу, усіх православних країн, який очолює великий московський князь.

В сучасній літературі немає єдиної думки щодо того, чи стала теорія «Москва – третій Рим» офіційною ідеологією Московської держави. Деякі автори висловлюються позитивно з цього приводу і вважають, що теорія Філофея – лежить в основі усієї офіційної ідеології XVI ст., оскільки відображала політичну програму держави; інші автори, заперечуючи це, твердять, що впродовж трьох десятиліть правління Івана IV ця теорія була зовсім непопулярною і вже зовсім заперечувалась її будь-яка месіанська роль, оскільки в ній, мовляв, не було закликів до захоплення інших країн з метою їх приєднання до Московської держави.

При ознайомленні з політичною програмою І. С. Пересветов слід звернути увагу на те, що всі ідеї, думки та пропозиції щодо царської влади, форм правління, необхідності військових, фінансових, адміністративних, судових реформ отримали форму

звернень до царя з метою посилення влади монарха і централізації влади.

А. М. Курбський в своїх поглядах на державу і засоби реалізації політичної влади був активним критиком сучасного режиму. Вважаючи, що обмежана монархія – це найкращий варіант організації державної влади, виступає прибічником станового виборного представницького органу, який приймає участь у всіх важливих справах держави.

Розглядаючи державно-правові вчення в Україні в період входження до складу Литви та Польщі, слід звернути увагу на ідеї обмеження королівської влади законом, які були ключовими в працях С. Оріховського-Роксолана. Це було дуже великим досягненням в українському національному політико-правовому вченні того часу. У поглядах І. Вишенського спостерігається обстоювання свого суспільного ідеалу з позицій критики папи римського, а у вченні П. Могили викладено концепцію самостійної держави, яку очолює ідеальний правитель, прибічник православної християнської віри.

Політичні погляди в Україні набули подальшого розвитку за часів Гетьманщини. Звертаємо увагу на політико-правові погляди Б. Хмельницького, які детально викладені в “Договірних статтях”. Аналізуючи їх, можна зробити висновок, що в сучасному розумінні йшлося про автономію України.

І. Мазепа – гетьман, який залишив певний слід в історії політичної думки в Україні. Він першим виплекав ідею незалежної держави, підняв цю ідею на висоту загальнонаціональної історичної мети. Його сподвижником і прибічником ідеї незалежності Української держави був П. Орлик, політичні погляди якого більш чіткіші. Слід дати коротку характеристику змісту Конституції П. Орлика 1710 р., в якій передбачалися три гілки влади, принципи верховенства права і закону тощо.

Звертаємо увагу, що у цьому документі, написаному під час обрання П. Орлика гетьманом, передбачалося повне визволення України і встановлення державності. Цього договору повинні були дотримуватись і всі наступні гетьмани. Перша в світі Конституція визначала: державний статус України, її внутрішній

устрій та міжнародне становище; встановлювався національно-державний суверенітет України; до неї мали увійти всі історичні землі обабіч Дніпра, її кордони визначалися за станом на час правління гетьмана Б. Хмельницького. Гарантом незалежності України виступав шведський король, а сам він та його нащадки отримували титул протекторів України.

Звертаємо увагу на роль досягнень цього періоду у сприянні формування й розвитку національної політичної та правової ідеології, входженню України в політичні процеси Європи, зміцненню її міжнародного авторитету.

Рекомендовані джерела до вивчення теми

Учбова література:

1. Зінченко О. В. Історія вчень про державу і право: у таблицях і дефініціях: навчальний посібник. Харків.: Право, 2012. 208 с.
2. Історія вчень про державу і право: підручник / за ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. Х.: Право, 2009. 256 с.
3. Історія вчень про державу і право. Хрестоматія. за ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. Х.: Право, 2009. 958с.
4. Історія політичних і правових вчень: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В. П. Марчук, Г. В. Марчук. К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2009. 480 с.
5. Історія вчень про державу і право: навч. посіб / Є. В. Зо-зуля, О. С. Туренко, І. В. Іванов. Херсон: «Олді-Плюс», 2018. 308 с.
6. Орач Є. М. Історія політичних і правових вчень: Навч. посібник. К.: Атіка, 2005. 560 с.
7. Посібник до вивчення дисципліни «Історія вчень про державу і право» / С. І. Поляков, В. А. Ведькал, Т. К. Дацюк. 2014.
8. Трофанчук Г. І. Історія вчень про державу і право: Навч. посібн. для дистанц. навчання. К.: Ун-т „Україна», 2004. 210 с.

9. Федущак-Паславська Г. М. Історія політичних та правових учень. Навчально-методичний посібник для студентів юридичного факультету. Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету ім. Івана Франка. 2008. 288 с.

Наукова література:

1. Архангельский А. С. Нил Сорский и Вассиан Патрикеев. Их литературные труды и идеи в Древней Руси, Часть 1-М.: Книга по требованию, 2012. 324 с.
2. Бачинин В. А. Иосиф Волоцкий и Нил Сорский. *Вопросы истории*. 2008. № 10.
3. Протоієрей Микола Данилевич. Генезис ідеї «Москва – Третій Рим». Ідея Риму в історії східнослов'янського світу.
4. Лукашенко А. І. Опричнина: трансформація місії Государя на тлі християнського дуалізму. *Гілея: науковий вісник*. 2015. Вип. 95. С. 13–16.
5. Бортнікова А. В. Ковель за часів князя Андрія Курбського. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. 2013. № 21. С. 4–9.
6. Вирський Д. Станіслав Оріховський-Роксолан: звиви пам'яті (рецепція постаті гуманіста за ранньомодерної доби). *Переяславські Сковородинські студії*. 2013. Вип. 2. С. 164–171.
7. Кральнок П. Василь Суразький та Іван Вишенський як діячі українського православного традиціоналізму: історико-філософський контекст. *Релігія та соціум*. 2011. № 1. С. 50–55.
8. Гоцуляк В. Петро Могила й могилянська доба в політичній думці України першої половини XVII ст. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2018. Вип. 18. С. 277–283.
9. Єгорова В. С. Петро Могила та «могилянська доба»: історія та сучасність. *Вісник Придніпровської державної академії будівництва та архітектури*. 2014. № 12. С. 57–64.

10. Єрмолаєв В. Богдан Хмельницький про проблеми і перспективи українського державотворення (до 365-річчя Національної революції 1648 р.). *Вісник Академії правових наук України*. 2013. № 1. С. 66–79.
11. Яценюк Г. Дипломатична діяльність гетьмана-емігранта Пилипа Орлика під час перебування на території Туреччини в 1710–1714 рр. *Науковий вісник Чернівецького університету. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини*. 2011. Вип. 583–584. С. 96–102.

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ 5

ВИНИКНЕННЯ І РОЗВИТОК ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ ВЧЕНЬ В ЕПОХУ ВІДРОДЖЕННЯ І РЕФОРМАЦІЇ ТА В ПЕРІОД РАННІХ АНТИФЕОДАЛЬНИХ РЕВОЛЮЦІЙ В ЄВРОПІ

Тема 9. Державно-правові вчення епохи Відродження та Реформації

1. Вчення Н. Макіавеллі про сутність та форми держави і права.
2. Теорія Ж. Бодена про державний суверенітет.
3. Політико-правові ідеї М. Лютера, Т. Мюнцера.

Тема 10. Політико-правова думка періоду ранніх антифеодальних революцій в Європі

1. Особливості поглядів Б. Спінози на природне право.
2. Вчення Г. Гроція про джерела права та походження держави.
3. Погляди Т. Гоббса на державу, державний суверенітет і право.
4. Дж. Локк про основні вимоги природного права.

Методичні рекомендації до вивчення питань теми 9, 10

Відродження і Реформація є найбільшими і найзнаменнішими подіями пізнього західноєвропейського середньовіччя. І хоча вони мали багато спільного, що об'єднувало їх в один соціокультурний феномен, все ж було б помилково вважати ці величніші

події ідентичними, ігнорувати важливіші відмінності, що були між ними. На це слід звернути увагу і взяти за основу.

Найбільш істотним в політичному вченні Н. Макіавеллі був виступ проти теологічних уявлень про державу і політику. Звертаємо увагу, що він вводить новий термін для означення держави – *Stato*, розмірковує над формами правління, а основою міцності держави вважає безпеку особистості і непорушність власності. Важливо розкрити рекомендації і правила політичного мистецтва в «Государі», які складають сутність «макіавеллізму» як практичного керівництва для безпринципних політиків. Також слід звернути увагу на право як засіб для досягнення державних цілей і закони, що охороняють свободу і спокій народу. Вчення Макіавеллі про політику уважно вивчалось і вивчається багатьма поколіннями політиків.

При ознайомленні із політико-правовими ідеями Ж. Бодена слід підкреслити, що ніхто в Середньовіччя з такою старанністю не розробляв проблему суверенітету, не окреслював межі державної влади і не вивищував достоїнства права, інтереси особистості, свободу совісті так, як Боден. Його ідеї воістину являли собою своєрідний інтелектуальний прорив до обріїв політико-правової думки Нового часу. Важливо розкрити суть та ознаки суверенітету у вченні Бодена, звертаючи увагу, що головна мета справедливого управління державою – це вище благо держави і приватної особи, людини і громадянина.

Головним вогнищем європейської Реформації була Німеччина.

М. Лютер сформулював ті релігійно-політичні гасла, що згуртували в Німеччині всіх реформаторів, оскільки він виступив рішучим противником папи римського і католицької церкви як посередників між Богом і мирянами, оголосив що свобода думки і совісті – це передума, антидеспотичного, демократично організованого суспільства.

Слід знати основні положення в політичній програмі Т. Мюнцера, серед яких заклик до соціального перевороту і встановлення фактично народної влади, повернення до християн-

ської рівності і демократичної церкви, «божої справедливості» і правосуддя.

При підготовці до політико-правових вчень в період ранніх антифеодальних революцій в Європі, слід звернути увагу, що XVII ст. – це перемога перших антифеодальних революцій у Нідерландах і Англії. Це відкрило шлях новим буржуазним перетворенням державно-правового устрою, взаємин людини і держави. Нова політико-правова ідеологія, підготовлена Відродженням і Реформацією та антифеодальними гаслами революцій, ґрунтувалася на неприйнятті релігійної догматики, на кальвінізмі, раціоналізмі та ідеях природного права і договірного походження держави, породжених античною політико-правовою думкою.

При ознайомленні із політико-правовими ідеями Г. Гроція слід звернути увагу, що він послідовно розвиває теорію природного права, поширивши його дію на відносини між людьми в «природному стані», у державі, між народами як вихідної і визначальної причини виникнення і буття всіх політичних явищ. Його вчення про природну і волеустановлену форми права, договірне походження держави, про суверенітет, війни і міжнародні відносини (його називають «батьком міжнародного права») вплинуло на наступний розвиток політико-правової думки, формування основ юридичного світогляду.

Звертаємо увагу, що Т. Гоббс у своїх працях продовжив розвиток ідей про людську природу, якій властиві пристрасті та розум, обґрунтував значення природних законів як джерел природного і публічного права. Політико-правовим ідеалом Гоббса було громадянське суспільство, в якому поєднуються необмежена влада монарха в публічній сфері і права підданих в приватних відносинах.

При ознайомленні з творчістю Дж. Локка, слід звернути увагу, що його роботи містять програмні положення з найважливіших державно-правових принципів громадянського суспільства. Він подав критику теологічно-патріархальній теорії і виклав свою концепцію природного права.

Дж. Локк виходив із уявлення про “природний стан” – це стан повної свободи у відносинах, діях і розпорядження своїм майном та особистістю; стан рівності, при якому усяка влада і всяке право є взаємними, ніхто не має більше іншого.

До природних прав він відносив власність, що трактувалася досить широко, зокрема це – право на власну особистість (індивідуальність); право на свої дії; право на результати своєї праці. У результаті суспільної угоди гарантом цих природних прав і свобод стала держава. Вона одержала можливість і право видавати закони, використовувати силу для застосування цих законів, налагоджувати відносини з іншими державами, тобто держава створена для гарантії природних прав (свобода, рівність, власність) і законів (мир і безпека). Межі влади держави за всіх форм правління – природні права підданих.

Рекомендовані джерела до вивчення теми

Учбова література:

1. Кормич А. І. Історія вчень про державу і право: Навч. посібник. 4-те вид., доповн., у 2-х ч. Київ: Алерта, 2015. 416 с.
2. Крестовская Н. И., Цвиркун А. Ф. История политических и правовых учений. Курс лекций. Харьков: Одиссей, 2002. 448 с.
3. Мироненко О. М. Історія вчень про державу і право: навчальний посібник. Київ: Академія, 2010. 454 с.

Наукова література:

1. Гаджиев В. В. Еволюція поняття суспільного договору (Гоббс, Локк, Руссо). *Гуманітарні студії*. 2013. Вип. 20. С. 28–35.
2. Заєць А. П. Ідеї природного права у творчості Гуго Гроція. *Наукові записки НАУКМА. Юридичні науки*. 2017. Т. 200. С. 16–20.
3. Коваленко С. М. Формування теорії соціально-правової держави в філософії Томаса Гоббса: «Левіафан». *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]*. Сер.: *Державне управління*. 2011. Т. 159, Вип. 147. С. 85–90.

4. Львова О. Л. Ідея влади в часи реформації: Ян Гус, Мартін Лютер, Жан Кальвін. *Правова держава*. 2019. Вип. 30. С. 76–84.
5. Налуцишин В. В. Свобода як основа розуміння соціального контролю та правового порядку у філософсько-правових поглядах М. Лютера, Ж. Кальвіна, Ж. Бодена та Т. Кампанелли. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2017. Вип. 27. С. 8–9.
6. Павко Я. Гуго Гроцій – один із засновників науки міжнародного права. *Віче*. 2011. № 6. С. 15–16.
7. Пашаєва А. Единство природы Бога и сущности и доказательства этого в философии Спинозы. *Гілея: науковий вісник*. 2014. Вип. 90. С. 327–329.
8. Ціватий В. Г. Нікколо Макіавеллі (1469–1527): політико-дипломатичні погляди і діяльність (у вимірах ХХІ століття). *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2013. Вип. 20(1). С. 250–252.
9. Шама О. Концепція «Lo stato» Н. Макіавеллі та подолання логократії у сфері державницької думки епохи Середньовіччя. *Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*. 2018. Вип. 21. С. 111–124.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 6

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ ВЧЕНЬ НОВОГО ЧАСУ

Тема 11. Державно-правові вчення європейського Просвітництва XVII–XVIII ст.

1. Політико-правові погляди Вольтера.
2. Вчення про державу і право Ш. Монтеск'є.
3. Політико-правове вчення Ж. Ж. Руссо.
4. Державно-правова теорія С. Пуфендорфа.
5. Правова теорія Чезаре Беккарія.

Тема 12. Політико-правові вчення в Росії в період феодалізму XVII–XVIII ст.

1. Ф. Прокопович про походження і форми держави.
2. Політичні погляди М. Щербатова.
3. С. Десницький про походження і суть держави та права.
4. Політико-правові вчення А. Радищева.

Методичні рекомендації до вивчення питань теми 11, 12

Вивчаючи політико-правові погляди Вольтера слід звернути увагу, що його творчість вплинуло на усе французьке Просвітництво. Головна його заслуга полягає в тому, що він визначив програму французького Просвітництва, заклав основи просвітельської критики релігії. Його ідеї виражали інтереси торгово-промислової верхівки французького суспільства і мали революційний характер. Вольтер виступив проти феодальних порядків і проти абсолютизму. Завдяки Вольтеру було підготовлено ґрунт для подальшого розвитку політико-правових вчень.

При ознайомленні із політико-правовими ідеями XVIII–XIX ст. слід звернути увагу на видатного теоретика держави і права французького Просвітництва Ш. Монтеск'є. Його теорія закону, концепція принципів правління, поділу влади, політичної свободи – мали значну новизну, поєднували ліберальне розуміння свободи з ідеями конституціоналізму. Обґрунтована ним тріада влади згодом стала класичною формулою теорії конституціоналізму. В умовах передреволюційної Франції його вчення закликала до створення представницьких органів влади і передачі їм законодавчих повноважень.

Важливими є сформульовані Ш. Монтеск'є принципи і правила законодавства

Вчення Ш. Монтеск'є вплинуло на всю наступну політико-правову думку, особливо на розвиток теорії і практики правової державності. До його ідей зверталися представники історичної і соціологічної шкіл права.

Зауважемо, що головним у політичній доктрині Ж. Ж. Руссо є проблема соціальної природи влади, її приналежність народу; в ній немає детального проекту організації ідеального ладу,

адже важливішими є начала «вільної республіки», керованої за допомогою законів, свободи і рівності в ній. Все це виявляє егалітаристський характер соціальної доктрини Ж. Ж. Руссо. Вона стала одним з основних ідейних джерел філософії і політичного радикалізму наступних двох століть. Слід звернути увагу на концепцію суспільної угоди як «справжнього договору між народами і правителями», формула якого зводиться до наступних положень: кожний передає свою особистість і свої сили в загальне надбання, перетворюючись в нероздільну частину цілого. Також, слід розібратися в запропонованій Ж. Ж. Руссо конструкції народного суверенітету, яка передбачає рівність прав і обов'язків громадян і держави, а верховна влада, якою б необмеженою, священною, недоторканною вона не була, не переступає і не може переступити меж загальних угод.

С. Пуфендорф є одним з предствників німецького Просвітництва. Він заклав основи політико-правового вчення з питань взаємин між державою і церквою. Звертаємо увагу, що призначення держави – бути надійним гарантом порядку і спокою в людському роді, але якщо монарх чи князь штовхатиме державу до лиха, до загальної загибелі, то весь народ може йому не підкоритися, що переросте в загальний опір. При цьому окремі громадяни чинити опір монарху не мають права.

Звертаємо увагу, що Ч. Беккарія в трактаті „Про злочини й покарання”, спираючись на концепцію природного права, поклав початок гуманістичному напрямку кримінального права та судочинства. Важливо розглянути принципи покарання, зокрема він обстоює формулу, яку було запроваджено ще в період англійської революції XVII ст. „Немає злочину, якщо він не передбачений законом”. Цікавими є його аргументи не тільки проти смертної кари, а також виправдовування смертної кари. Ч. Беккарія тільки в одному випадку визнає неминучість смертної кари: коли звинувачений має таку могутність і зв'язки, що може загрожувати суспільству навіть із в'язниці, тобто, таким чином, він виправдовує страту тирана. Ідеї Ч. Беккарія виходять за межі кримінального права та судочинства, захищають такі універсальні

цінності, як свобода, честь і гідність людини, що забезпечуються справедливими законами.

Розглядаючи політико-правові вчення в Росії в період феодалізму XVII–XVIII ст., звертаємо увагу, що доба Просвітництва ХУІІІ ст. в Російській імперії була представлена широким спектром доктрин – від утвердження божественності влади монарха, його самодержавного статусу відносно суспільства до заперечення самої форми монархії, проголошення ідеї свободи та рівності, демократії та республіканізму.

Передусім слід розкрити суть поглядів Ф. Прокоповича про походження і форми держави як захисника абсолютизму і представника теорії просвіченої монархії. Державно-правові погляди епохи російського просвітництва інтелектуала М. Щербатова формують аристократичну опозицію ідеології просвіченого абсолютизму. Ця абсолютистська ідеологія стала основним напрямком в розвитку російської політико-правової думки на наступні століття. Вченням С. Десницького про походження і суть держави та права притаманне найбільш послідовне втілення ідей Просвітництва. З його іменем пов'язаний новий етап розвитку юридичної науки в Російській імперії, і перші спроби застосувати ліберальні європейські ідеї в реформуванні російського державного апарату. А. Радищев завершує російське Просвітництво ХУІІІ ст., його ідеї стали знаряддям боротьби із абсолютизмом та його страшною язвою – кріпацтвом.

Рекомендовані джерела до вивчення теми

Учбова література:

1. Олексик Х. М. Історія вчень про державу і право. Конспект лекцій. Ужгород, Закарп.держ.ун-т. 2010. 236с.
2. Орач Є. М. Історія політичних і правових вчень: Навч. посібник. К.: Атіка, 2005. 560 с.
3. Посібник до вивчення дисципліни «Історія вчень про державу і право» / С. І. Поляков, В. А. Ведькал, Т. К. Дацюк. 2014.
4. Трофанчук Г. І. Історія вчень про державу і право: Навч. посібн. для дистанц. навчання. К.: Ун-т „Україна», 2004. 210 с.

Наукова література:

1. Беккариа Чезаре. О преступлениях и наказаниях: пер. с итал. / Чезаре Беккариа. К.: Ин Юре, 2014. 240 с.
2. Беліченко О. Аспекти процесуального права в політико-правових поглядах С. Ю. Десницького. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2018. Вип. 18. С. 11–16.
3. Дічек Н. Феофан Прокопович і слов'янське освітнє бароко. *Історико-педагогічний альманах*. 2007. Вип. 2. С. 48–55.
4. Людвік В. Д. Принцип народного суверенітету в «Суспільному договорі» Жан-Жака Руссо: спроба критичного аналізу. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2005. Вип. 29. С. 126–131.
5. Донченко О. І. Щодо походження держави в природно-правовому вченні С. Пуфендорфа. *Матеріали 75-ї звітної наукової конференції професорсько-викладацького складу і наукових працівників економіко-правового факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (25–27 листопада 2020 р., м. Одеса)*. Одеса: Фенікс, 2020. С. 27–30.
6. Небрат В. В. Економіко-правова концепція та реформаторські ідеї Семена Десницького. *Економічна теорія*. 2013. № 1. С. 86–97.
7. Панов М. І. Чезаре Беккарія і його славнозвісний трактат «Про злочини та покарання» (до 250-річчя опублікування). *Право України*. 2014. № 9. С. 226–244.
8. Хвойницька Х. М. Специфіка юснатуралістичних ідей Дж. Локка та С. Пуфендорфа. *Гілея: науковий вісник*. 2015. Вип. 93. С. 230–234.
9. Хвойницька Х. Особливості трактування природно-правових ідей у творчості просвітників (Вольтер, Ж-Ж. Руссо, Ш.-Л. Монтеск'є). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Філософські науки*. 2014. № 780. С. 58–62.

Тема 13. Політичні і правові теорії США в період боротьби за незалежність у XVIII–XIX ст.

1. Політико-правові погляди Т. Пейна.
2. Політичні і правові погляди Т. Джефферсона та їх втілення у «Декларації незалежності» та «Біллі про права».
3. Політичні і правові погляди федералістів. О. Гамільтон про державу і право.

Тема 14. Політична і правова думка в Німеччині у XVIII–XIX ст.

1. І. Кант про право і державу. Категоричний імператив.
2. Історична школа права (Г. Гуго, К. Савіньї, Г. Пухта).
3. Вчення Гегеля про державу і право, співвідношення держави і громадянського суспільства.

Методичні рекомендації до вивчення питань тем 13, 14

При вивченні політичних і правових теорій США в період боротьби за незалежність у XVIII–XIX ст. слід звернути увагу, що американська політико-правова думка XVIII ст. в англійських північноамериканських колоніях формується під значним впливом ідей європейського Просвітництва і протестантських релігійно-етичних доктрин. Переважна більшість американських юристів і політичних діячів тих часів були палкими прихильниками принципів природного права.

Американці сприйняли принципи релігійної свободи, рівної гідності, індивідуальної відповідальності та чесної праці, проголошені протестантами під час Реформації. Одна з важливих доктрин пуританізму – визнання угоди між людьми і Богом як основи суспільного устрою – вона допомогла обґрунтувати плідні політичні ідеї про народний суверенітет, договірну теорію походження держави і уявлення про уряд, відповідальний у своїх діях перед суспільством. Вони й стали засадничими принципами американської держави, права і нації в цілому, здобувши закріплення в головних пам'ятках американського державотворення – Декларації незалежності (1776 р.) і Конституції США (1787 р.). Саме ці юридичні акти є вершиною теоретичної творчості «батьків-засновників» США.

Отже, головними заслугами американської політико-правової думки другої половини XVIII ст. – початку XIX ст. є популяризація ідей європейського Просвітництва, природно-правових доктрин та створення юридичних механізмів, які забезпечують реалізацію цих ідей при функціонуванні держави та дозволяють поєднати порядок і свободу, демократію і права людини. Внаслідок цього були сформовані основні принципи американської політичної і правової традиції, які є актуальними й дотепер. Слід розкрити суть політичних і правових поглядів класиків американської демократичної традиції Т. Пейна, Т. Джефферсона, а також погляди на державу і право О. Гамільтона, який серед інших відстоював засади федеративного устрою нової держави.

При ознайомленні з німецькою політичною і правовою думкою цього періоду слід звернути увагу на основні аспекти даних вчень, що суттєво полегшить процес підготовки і допоможе в освоєнні політико-правових ідей німецьких класиків. Отже, державно-правове вчення Канта було пронизане миротворчими ідеями. Він категорично висловлювався проти застосування сили у вирішенні міждержавних відносин, пропонував керуватися нормами права і здорового глузду. Слід розкрити сутність «категоричного імперативу» як морального закону, який є обов'язковим для виконання. Звертаємо увагу на визначення права як сукупності умов, за допомогою яких свавілля однієї особи збігається зі свавіллям іншої з позицій загального закону свободи, при цьому право забезпечується примусом, а носій примусу – держава. Важливим є розуміння природного і позитивного права за Кантом, народного суверенітету і своєрідного підходу до форм правління.

Найбільш ґрунтовну спробу наукового аналізу і пізнання сутності права і держави зробив Гегель, в основі вчень якого проблеми права, свободи, моралі, моральності. Звертаємо увагу, що поняття “право” у гегелівському вченні права вживається в таких основних значеннях: право як свобода (ідея права); право як визначений ступінь і форма свободи (особливе право); право як закон (позитивне право).

Важливо розуміти, що головними формоутвореннями вільної свободи і відповідно 3 ступенями розвитку поняття права є: 1. абстрактне право (це вчення про абстрактне право, що включає проблеми власності, договору, неправди); 2. мораль (вчення про мораль включає проблематику наміру і провини, намір і благо, добро і совість); 3. моральність (вчення про моральність включає проблематику родини, громадянського суспільства і держави). Слід розібратися в цих 3 ступенях.

При ознайомленні з основними ідеями представників історичної школи права слід звернути увагу, що це особливий напрям у правовій думці, виник наприкінці XVIII ст. в Німеччині як своєрідна реакція на Велику французьку революцію; широкої популярності та впливу набув першій половині XIX ст.

В центрі уваги школи були питання про виникнення та історичний розвиток права.

Звертаємо увагу, що Г. Гуго порівнюючи право з мовою, вважає, що воно, так само як і мова, не встановлюється договором, не запроваджується за чиясь вказівкою, не дане Богом; К. Савіньї розглядав право як витвір народного духу, елемент цілісної культури народу; Г. Пухта підкреслював необґрунтованість спроб накинати суспільству не пов'язані з життям народу, з його історією правові моделі, які тому й не мають шансів бути прийнятими суспільством.

Містика народного духу, яку пропонували в юриспруденції представники історичної школи права, знайшла мало прихильників. Проте у філософсько-юридичній концепції історичної школи важливе теоретичне значення мала критика метафізичності раціоналізму природничо-правових доктрин із притаманним їм принципом вічних, нерухомих і незмінних прав.

Історична школа відкинула поклоніння перед такими абстракціями просвітництва, як розум, особа, природа чи природне право. На наступних етапах розвитку правових вчень значну роль відіграла ідея історичної школи, що полягає у трактуванні правових інститутів як особливих соціальних явищ, котрі історично закономірно виникають, функціонують і розвиваються в єдиному процесі життя народу.

Рекомендовані джерела до вивчення теми

Учбова література:

1. Зінченко О. В. Історія вчень про державу і право: у таблицях і дефініціях: навчальний посібник. Харків.: Право, 2012. 208 с.
2. Історія вчень про державу і право: навч. посіб / Є. В. Зозуля, О. С. Туренко, І. В. Іванов. Херсон: «Олді-Плюс», 2018. 308 с.
3. Кормич А. І. Історія вчень про державу і право: Навч. посібник. 4-те вид., доповн., у 2-х част. Київ: Алерта, 2015. 416 с.

Наукова література:

1. Горбенко К. П. Два класичних підходи до інтерпретації справедливості: І. Кант та Дж. Бентам. *Вісник Донецького національного університету. Сер. Б: Гуманітарні науки*. 2014. № 1–2. С. 404–410.
2. Куцепал С. В. Політико-правова концепція Г. Гегеля. *Гілея: науковий вісник*. 2014. Вип. 88. С. 201–205.
3. Павлова Т. С. Правові аспекти громадянського суспільства у філософії Г. Гегеля. *Гуманітарний часопис*. 2009. № 3. С. 20–26.
4. Павлова Т. С. Філософський аналіз права і держави у роботі Г. В. Ф. Гегеля «філософська пропедевтика». *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія*. 2010. Т. 18, № 20(1). С. 193–198.
5. Павлова Т. С. Форми неправди у філософії Гегеля. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2011. Вип. 1(2). С. 26–32.
6. Подковенко Т. О. Концепція свободи індивіда у творчості Іммануїла Канта. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2015. Вип. 1(1). С. 45–49.
7. Ряшко О. В. Проблеми війни і миру у «філософії права» Г. В. Ф. Гегеля. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2014. № 801. С. 97–102.

8. Серьогін В. О. Прайвесі у США: політико-правова теорія і практика. *Форум права*. 2011. № 1. С. 891–897.
9. Терлецький В. Кант, програма Просвітництва та її неминуще значення для сьогодення. *Українознавство*. 2015. № 3. С. 132–147.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 7

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ВЧЕНЬ ПРО ДЕРЖАВУ І ПРАВО У XIX–XX СТ.

Тема 15. Погляди на державу і право в Західній Європі в першій половині XIX ст.

1. Правова теорія І. Беніама з питань права і держави.
2. Концепція конституційної держави Б. Констана.
3. Політико-правові ідеї Л. Штейна.
4. Юридичний позитивізм: О. Конт, Дж. Остін.

Методичні рекомендації до вивчення питань теми 15

При ознайомленні з поглядами на державу і право в Західній Європі в XIX ст. слід підкреслити, що такі основні напрямки західноєвропейської політико-юридичної думки в першій половині XIX ст., як лібералізм, соціалізм, позитивізм, істотно збагатили зміст і спрямованість вчень про право і державу. Звертаємо увагу на представників першої половини XIX ст.

І. Беніам – один з яскравих представників англійського лібералізму, родоначальник теорії утилітаризму. Важливо акцентувати увагу на чотирьох постулатах, що лежать в основі теорії утилітаризму і стали головними опорами при аналізі держави, права, політики і законодавства. До таких постулатів І. Беніам відносить: а) зміст людської діяльності, який передбачає отримання задоволення, уникнення страждань; б) корисність – це значний критерій оцінки всіх дій і явищ; в) моральним є все, що орієнтує на отримання щастя для найбільшої кількості людей; г) метою розвитку суспільства є гармонія інтересів індивідумів і суспільства. Необхідно розкрити сутність кожного з цих постулатів.

Важливо підкреслити, що ліберальні погляди Бентама різнилися від положень класичного лібералізму, для якого найголовнішими є свобода індивіда та приватна власність. У І. Бентама на першому місті не свобода особистості, а її інтереси і безпека. Людина сама повинна піклуватись про себе, своє благополуччя, а свобода і права особистості, якщо вони не обмежені обов'язками – це зло. Також слід звернути увагу на те, що І. Бентама називають одним з піонерів позитивізму в юридичній науці Нового часу. Це пов'язано з тим, що він відкидав теорію природного права, бо вважав, що його зміст метафізичний і тлумачиться по-різному, а поняття «суспільний договір» є беззмістовним, адже держави створювались насиллям. Також він заперечував розрізнення права і закону і визнавав реальним правом лише те, яке встановлене державою.

Слід звернути увагу, що на початку своєї політико-правової діяльності він схвалював конституційну монархію в Англії, висловлювався за високий майновий ценз, довгострокове обрання представницьких органів і взагалі у цей період він різко засуджував демократію як анархію. Але пізніше, уже в зрілому віці, його погляди змінилися і він заняв демократичні позиції у питаннях організації державної влади, тобто засуджував монархію і спадкоємну аристократію. І. Бентам був прихильником республіканського устрою держави, у якому бачив три основні гілки влади (законодавчу, виконавчу і судову), які повинні бути розділені, але перебувати в кооперації і взаємодії.

Б. Констан – один з яскравих представників французького лібералізму, противник таких політичних крайнощів, як революційна диктатура чи абсолютизм. В його працях відображено вирішення проблеми свободи в ліберальному дусі.

Б. Констан особисту свободу трактує як особисту незалежність, самостійність, безпеку і право впливати на управління державою. Він розрізняє особисту і політичну свободу та вказує на їх зв'язок. Зміст сучасного поняття свободи передбачає право кожного підкорятися одним тільки законам; право висловлювати думку, вибирати і займатися своєю справою; розпорядження своєю власністю, навіть зловживаючи нею; свободу пересування;

право на об'єднання (за інтересом, проведення дозвілля); право впливати на правління (право петицій, запитів). Іншими словами, особиста свобода – це «торжество особистості над владою», а політична свобода – це лише її гарант, умова, засіб удосконалювання і розширення, а обов'язком держави є зробити так, щоб вся організація політичного життя підкорялася цінностям особистої свободи.

Акцентуємо увагу, що Б. Констан в співвідношенні політичної й особистої свободи бачить загрозу для свободи. Ця загроза полягає в тому, що, будучи поглинені користуванням особистою незалежністю і переслідуючи свої приватні інтереси, люди можуть занадто легко відмовитися від свого права на участь у здійсненні політичної влади, тобто наслідком політичної пасивності неминуче буде прагнення влади позбавити народ від благ, за винятком сплати податків й слухняності.

Отже, необхідно розкрити сутність особистої свободи, зв'язок і співвідношення з політичною свободою, а також в цьому контексті пояснити ймовірну загрозу для свободи. Важливим буде вказати на погляди щодо форм правління, поділ влади та значення закону в державі.

О. Конт – засновник філософії позитивізму і соціології. Основа його вчень зводиться до того, що позитивні наукові знання здатні привести до нового позитивного ладу і соціологія відіграє дуже велику роль. Необхідно розкрити сутність солідарності у соціократії, суб'єктивне право, «соціальний обов'язок», право приватної власності. Дж. Остін – англійський правознавець, один з перших концептуально виклав ідеї юридичного позитивізму. Необхідно звернути увагу на визначення права, його види та форми.

Рекомендовані джерела до вивчення теми

Учбова література:

1. Демиденко Г.Г. Історія вчень про державу і право: підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів. Х.: Консум, 2004. 432с.

2. Зінченко О. В. Історія вчень про державу і право: у таблицях і дефініціях: навчальний посібник. Харків.: Право, 2012. 208 с.
3. Історія політичних і правових вчень: навч. посіб. Для студ. вищ. навч. закл. / В. П. Марчук, Г. В. Марчук. К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2009. 480 с.
4. Історія вчень про державу і право: навч. посіб / Є. В. Зозуля, О. С. Туренко, І. В. Іванов. Херсон: «Олді-Плюс», 2018. 308 с.
5. Історія вчень про державу і право: підручник / за ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. Х.: Право, 2009. 256 с.
6. Історія вчень про державу і право. Хрестоматія. за ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. Х.: Право, 2009. 958с.
7. Мірошниченко М.І., Мірошниченко В.І. Історія вчень про державу і право: Навч. посібник. К.: Атіка, 2001. 224 с.

Наукова література:

1. Буричко З. О. Ліберальна концепція Б. Константа: людина – держава, відносини, детерміновані свободою. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*, II(4), Issue: 23, 2014. С. 60–65.
2. Донченко О. І. Колективізм і індивідуалізм як фактори формування правового менталітету. *Правова держава*. 2017. № 28. С. 13–20.
3. Костицький М. В. Позитивізм як методологія юриспруденції. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2014. № 2. С. 16–35.
4. Сковронський Д. М. Ідея та визначення соціальної держави у історіографічному аспекті. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2015. № 825. С. 217–223.
5. Тихолаз А. Г. Утилітаризм Джеремі Бентама та витоки англійського правового позитивізму. *Наукові записки*. Том.19. Спеціальний випуск. С. 99–106.

Тема 16. Європейська політико-правова думка в другій половині XIX ст.

1. Вчення Р. Ієрінга про право та державу.
2. Соціологічна теорія держави Л. Гумпловича.
3. Неокантіанське вчення про право Р. Штаммлера.
4. Політичні погляди Г. Спенсера.
5. Політико-правові вчення Ф. Ніцше.

Методичні рекомендації до вивчення питань теми 16

Вчення Р. Ієрінга дуже вплинуло на розвиток буржуазної і правової думки XIX ст. та породило низку сумнівів, заперечень і критики. Слід розуміти сутність «юриспруденції понять» та «юриспруденції інтересів». Враховуючи, що центральним поняттям його теорії є інтерес, виражений в праві, слід звернути увагу на його визначення. Акцентуємо увагу на двох роботах Р. Ієрінга – «Ціль у праві» і «Боротьба за право».

У роботі «Ціль у праві» він прагнув дати праву і державі соціологічне обґрунтування. Р. Ієрінг вважав, що не можна обмежуватися формальним визначенням права як сукупності примусових норм і наголошував на необхідності розкрити зміст права. Отже, право є системою соціальних цілей, гарантованих примусом; право є сукупністю життєвих умов суспільства, забезпечуваних державною владою. Визначення права, спроба розкрити його суспільний зміст Р. Ієрінг нерозривно пов'язував з апологією відносин громадянського суспільства. Він стверджував, що приватна власність впливає з природи людини, товарообіг він називав «чудом природи», «економічним провидінням», «утіленням справедливості». Гроші – істинний апостол рівності, там, де мова йдеться про гроші, замовкають усі соціальні, політичні, релігійні і національні забобони та розбіжності. Цілі всіх і кожного забезпечуються правом. Ціль – творець права, а право – вираження загальних інтересів.

У роботі «Боротьба за право» доводив, що без боротьби немає права, як без праці немає власності. Сучасна боротьба за право – це захист існуючого права від порушень, відстоювання

суб'єктами свого права і ця боротьба – обов'язок перед собою і перед суспільством.

При вивченні політико-правових поглядів Л. Гумпловича слід звернути увагу на праці «Раса і держава. Дослідження про закон формування держави», «Загальне державне право», де розглядаються проблеми, пов'язані з походженням, сутністю, роллю держави. Держава – організація панування, що природно виростає і покликана підтримувати визначений правовий порядок. При цьому активність держави не обмежується одним лише гарантуванням визначеного правопорядку. За Л. Гумпловичем, крім даної людині природою життя, всім іншим, тобто свободою, власністю, родиною, особистими правами – особистість зобов'язана державі. І все суспільство, що веде людське існування, теж зобов'язане державі. Отже, Л. Гумплович звеличує роль держави і створює культ державності, що відбилося і в питаннях права.

При розгляді вчення про право Р. Штамmlера, слід звернути увагу, що він критикував матеріалістичну концепцію історії, соціальний матеріалізм (марксизм). Зокрема, він був незгодний з марксистською теорією про первинність економіки і вторинність права, про підпорядкованість права економіці. У всіх політико-економічних дослідженнях, при будь-якому вивченні народного господарства в соціальному відношенні, в основі неминуче лежить визначене правове регулювання; конкретне правове нормування є логічною умовою відповідного економічного поняття і закону. Фундамент держави тримається на праві, яке є першоосновою і передумовою держави. Не можна сформулювати «поняття держави», не подавши «поняття права», тобто можна дати визначення правового ладу без якого-небудь відношення до державної організації, але не можна говорити про державну владу, не подаючи юридичні норми. Слід розкрити поняття права та погляди Р. Штамmlера щодо співвідношення держави і права.

Акцентуємо увагу, що Р. Штамmlер увів у систему своїх правових поглядів принцип розвитку, втіленням якого виступає категорія «природного права з мінливим змістом». Дух цієї концепції виявився співзвучним процесові відродження концепцій природного права, що розпочався в ХХ ст. в Західній Європі.

При вивченні політичних поглядів Г. Спенсера звертаємо увагу на виникнення суспільства і держави; зміст і значення теорії войовничого типу соціальної організації, її характерні риси; головні розбіжності військового і промислового суспільств; співвідношення політичних прав громадян та індивідуальних прав.

Щодо поглядів Ф. Ніцше, слід звернути увагу, що він вважав, що наступне ХХ ст. – буде часом великої політики, боротьби за світове панування, небачених раніше воєн. Війна необхідна, і «сучасне європейське людство, потребує не тільки війни, але навіть найбільшої найстрашнішої війни» і тимчасового повернення до варварства. «Вища людина», «надлюдина» у Ніцше – це символ людини майбутнього, яка переборює нинішній світ і нинішніх людей, діє поза всякими моральними нормами і з крайньою жорстокістю; це культ сильної особистості, одержимою волею до влади; він вважав, що час королів і дрібної політики минув. Роботи Ніцше одержали широку популярність тільки після його смерті, а основні його ідеї лягли в основу ідеології фашизму і націонал-соціалізму або були інтерпретовані в її дусі.

Рекомендовані джерела до вивчення теми

Учбова література:

1. Андрусак Т. Г. Історія політичних та правових учень: лекції. Київ: Юрінком Інтер, 1999. 304 с.
2. Олексик Х. М. Історія вчень про державу і право. Конспект лекцій. Ужгород, Закарп. держ. ун-т. 2010. 236 с.
3. Орач Є. М. Історія політичних і правових вчень: Навч. посібник. К.: Атіка, 2005. 560 с.
4. Посібник до вивчення дисципліни «Історія вчень про державу і право» / С. І. Поляков, В. А. Ведькал, Т. К. Дацюк. 2014.
5. Трофанчук Г. І. Історія вчень про державу і право: Навч. посібн. для дистанц. навчання. К.: Ун-т „Україна», 2004. 210 с.

Наукова література:

1. Дойчик М. В. Ідея гідності у філософській творчості Ф. Ніцше. *Гілея: науковий вісник*. 2016. Вип. 105. С. 252–257.

2. Ковальчук В. Пролема легітимності та легальності влади в державно-правових доктринах Р. Ієрінга та Г. Єллінека. *Юридична Україна*. 2011. № 8. С. 32–38.
3. Колкутіна В. Рецепція філософії Ніцше: творча практика Володимира Винниченка та Дмитра Донцова (до постановки проблеми). *Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]*. Сер.: Філологічні науки. 2010. Вип. 92. С. 99–105.
4. Малишев Б. Вчення Рудольфа фон Ієрінга про мету в праві. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2010. Вип. 82. С. 33–36.
5. Одинець О. О. Ідеї Л. Гумпловича та правовий прогрес. *Альманах права*. 2016. Вип. 7. С. 433–436.
6. Павлишин Л. Нелюдина В. Винниченка і надлюдина Ф. Ніцше як уособлення людини майбутнього. *Релігія та соціум*. 2011. № 2. С. 16–21.
7. Сомов А. Ю. Генеза ідеї надлюдини в європейській філософії: концепція Фрідріха Ніцше. *Грані*. 2015. № 5. С. 109–116.

Тема 17. Політико-правові вчення в Росії в XIX–XX ст.

1. Проект М. Сперанського та контрпроект М. Карамзіна.
2. Конституційні проекти декабристів: Н. Муравьєва та П. Пестеля.
3. «Охоронний лібералізм» Б. Чичеріна.
4. Соціологічна концепція права (С. Муромцев, Н. Коркунов, М. Ковалевський).

Методичні рекомендації до вивчення питань теми 17

При розгляді політико-правових вчень в Росії в XIX ст. звертаємо увагу, що з воцарінням Олександра I у Росії ненадовго складаються умови, що сприяли появі у ліберальної частини дворянства реформаторських проектів державних перетворень. М. Сперанський, спираючись на глибокі пізнання політичних те-

орій античних і сучасних йому європейських мислителів, пропонує план державних перетворень, який передбачав істотні зміни суспільно-політичного ладу Росії. Він вважав, що метою будь-якої держави є забезпечення безпеки особистості, власності і честі кожного. Першорядного значення він надавав не формі правління, тобто «зовнішньому способу правління», а обмеженню сили уряду «рівновагою сил народних», тобто «внутрішньому способу правління». З цих позицій різко критикував суспільний і державний лад Росії, рабство кріпаків, що складало половини населення країни. Також, М. Сперанський прагнув перебороти нерозв'язне протиріччя – з'єднати самодержавство з законом, бачучи в цьому шлях до конституційної монархії.

Звертаємо увагу на те, що перетворення правової системи за М. Сперанським – це неодмінна умова всіх інших державних перетворень. Важливо розкрити принципові положення щодо закону, прав людини, форм правління та поділу влади. На його думку, тільки в перетвореній державі, можливо найкращим чином забезпечити політичні і громадянські права підданих. Проекти М. Сперанського викликали різке неприйняття їх реакційним дворянством, і їх реалізація розтяглася в часі. Так, його пропозиції з «устрою порядку законодавчого», обмеження верховної влади законом почали втілюватися в Росії лише через сто років. Чималу роль у відставці й опалі М. Сперанського зіграла направлена імператору праця М. Карамзіна, в якій була критика М. Сперанського. Зокрема, М. Карамзін засуджував спроби запровадження конституції, вважав небезпечним ставити закон вище государя, протиставляти монарху які-небудь установи чи розділяти владу. Також він не сприймав і теорію природного права, але разом з тим М. Карамзін висловлює серйозну критику дійсності і вимагає поліпшення роботи всього державного апарату.

При розгляді конституційних проектів декабристів, слід нагадати, що у 1825 р. відбулися повстання декабристів на Сенатській площі у Петербурзі і Чернігівського полку в Україні, які були підготовлені таємними дворянськими товариствами – Північним у столиці і Південним в Україні. Маючи загальну

мету – скинення самодержавства, створення в Росії представницьких установ, скасування станового ладу, кріпосного права тощо, способи досягнення і конкретні цілі члени суспільств бачили по-різному.

Н. Муравйов – автор конституції у Північному товаристві, а П. Пестель автор більш радикального проекту державних перетворень Південного товариства. Слід вказати на основні положення програмних документів щодо форм правління, поділу влади, представницьких органів, суверенітету, природних прав, рівності прав і обов'язків усіх громадян.

Повстання декабристів потерпіло поразку, наочно показавши кризу самодержавно-кріпосницького ладу в Росії. Слідом за Радіщевим декабристи першими виступили проти всяких форм рабства, за республіку, громадянське суспільство. У своїх проектах конституції вони зуміли поєднати західноєвропейські ідеї, ідеї творців американської конституції з особливостями суспільно-політичного і соціально-економічного розвитку Росії. Водночас у радикальних проектах не знайшлося місця ідеям демократичного вирішення гострого національного питання в багатонаціональній імперії. Виключення робилося лише для Польщі. Тільки поет-декабрист К. Ф. Рилєєв у думі «Богдан Хмельницький» і поемі «Войнаровський» зі співчуттям ставився до сподівань українського народу, представляв «мазепінський рух» як «боротьбу свободи із самовладдям». Національне питання, а тим більше українське питання надовго залишиться «ахіллесовою п'ятою» російського лібералізму і революційного нігілізму.

Важливо розуміти, що «охоронний лібералізм» Б. Чичеріна обґрунтовував необхідність реформ політичного життя в Росії, він прагнув поєднати передові європейські політико-правові ідеї з російською дійсністю, домогтися державних перетворень «зверху» і тим самим запобігти наростанню революції. Слід розкрити суть народного представництва, значення для влади свободи особи, зміст суб'єктивного і об'єктивного права, приватного і публічного права, громадянського суспільства, держави та види лібералізму.

Соціологічний напрямок у теорії права методологічно виходив з того, що існування і розвиток права та держави визначаються суспільними чинниками. Тому представники цього напрямку надавали важливого значення вивченню суспільних інтересів і відносин, дослідженню психологічно-моральних основ держави і права. Чимало прихильників концепції права як захищеного інтересу за Ієрінгом, було й у Росії: С. Муромцев – головного значення надавав правовим відносинам; Н. Коркунов давав соціально-психологічне тлумачення права і державної влади; М. Ковалевський зробив великий внесок у розвиток вчень соціологічного напрямку теорії права.

Рекомендовані джерела до вивчення теми

Учбова література:

1. Демиденко Г. Г. Історія вчень про державу і право: підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів. Х.: Консум, 2004. 432с.
2. Зінченко О. В. Історія вчень про державу і право: у таблицях і дефініціях: навчальний посібник. Харків.: Право, 2012. 208 с.
3. История политических и правовых учений: Учебник для вузов / Под общ. ред. акад. РАН, д. ю. н., проф. В. С. Нерсисянца. – 4-е изд., перераб. и доп. М: Норма, 2004. 944с.
4. Історія політичних і правових вчень: навч. посіб. Для студ. вищ. навч. закл. / В. П. Марчук, Г. В. Марчук. К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2009. 480 с.
5. Історія вчень про державу і право: навч. посіб / Є. В. Зозуля, О. С. Туренко, І. В. Іванов. Херсон: «Олді-Плюс», 2018. 308 с.

Наукова література:

1. Зінченко О. В. Б. М. Чичерін – провідний теоретик лібералізації Росії (друга половина XIX – початок XX століть): Монографія / О. В. Зінченко. Харків.: НТМТ, 2010. 136 с.
2. Куракін О. М. Співвідношення верховенства права та закону у розрізі соціологічної концепції праворозуміння.

Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки. 2015. Вип. 2(1). С. 33–36.

3. Музика І. В. Соціологічна концепція права Ю. С. Гамбарова. *Часопис Київського університету права.* 2014. № 4. С. 24–28.
4. Новікова С. О. Конституційні проекти П. І. Пестеля та М. М. Муравйова: деякі джерелознавчі замітки. *Право і безпека.* 2005. № 51. С. 158–161.
5. Походзіло Ю. М. Основні етапи розвитку наукових поглядів про фінанси в Російській імперії у XIX столітті. *Право та інновації.* 2018. № 4 (24). С. 76–83.
6. Самойленко О. О. Звід законів Російської імперії – пам'ятка юридичної думки XIX століття. *Правова держава.* 2017. Випуск 28. С. 65–71.
7. Федута А. Читатель в сознании Н. М. Карамзина до «Истории...» *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки.* 2015. Вип. 3. С. 53–59.

Тема 18. Політико-правові вчення в Україні XIX–XX ст.

1. Політико-правова думка в Україні: ідеологія ліберального і демократичного руху (Т. Шевченко, М. Костомаров, І. Франко).
2. Суспільно-політичні і правові ідеї в Україні представників демократичної інтелігенції в другій половині XIX – на початку XX ст: О. Потебня, С. Подолинський, О. Терлецький, М. Драгоманов, І. Франко, Л. Українка.
3. Державно-правові концепції М. Грушевського.
4. Політико-правові погляди М. Міхновського, В. Липинського, Д. Донцова, В. Винниченка.

Методичні рекомендації до вивчення питань теми 18

Слід звернути увагу, що в перші десятиліття другої половини XIX ст. домінуючими в політико-правовому житті України були соціально-економічні проблеми, зокрема ліквідація кріпацтва, відстоювання у всіх можливих формах інтересів та прагнень

селянської маси, а також боротьба за поширення ідей європейського лібералізму і просвітництва. Перед освіченим прошарком суспільства постало завдання поширення серед селянства освіти, виховання політичної культури. Тому велику увагу було звернено на організацію шкіл, видання національної літератури, що мало служити пробудженню політичної та правової самосвідомості в українського населення.

Треба розуміти, що вагомий внесок до вітчизняного конституціоналізму, теорії прав людини і громадянина, політико-правової думки загалом зробило Кирило-Мефодіївське товариство. Воно об'єднувало молодих учених, політиків, письменників. Це був цвіт української інтелігенції. До нього належали М. Костомаров, М. Гулак, В. Білозерський, П. Куліш, О. Маркович, Т. Шевченко.

Політико-правова думка в Україні XIX–XX ст. представлена творами Т. Шевченко, у яких поряд з антикріпосницькими, антицарськими ідеями червоною ниттю проходить думка про самостійність України. Творчість та політико-правова діяльність Т. Шевченка справила великий вплив на розвиток визвольних ідей, національної самосвідомості українського народу, на формування української інтелігенції, здатної до боротьби за ідеали соціальної, політико-правової та національної свободи.

М. Костомаров є один із організаторів і головних ідеологів Кирило-Мефодіївського Товариства, фундатор української політології, автор правових теорій. Звертаємо увагу на те, що його ідеалом була федеративна демократична слов'янська республіка; відстоював ідеї повної соціальної справедливості, свободи, рівності, скасування кріпосного права.

Великий внесок у розвиток суспільно-політичної правової ідеї в Україні зробили представники демократичної інтелігенції в другій половині XIX на початку XX ст: О. Потебня, С. Подолинський, О. Терлецький, М. Драгоманов, І. Франко, Л. Українка тощо. Всі рішуче відстоювали демократичні погляди, боролися за соціальну і національну незалежність українського народу, хоча не завжди досягали згоди, пропонували різні підходи для вирішення тієї чи іншої справи.

М. Драгоманов вважав, що тільки автономно-федеративний лад може вирішити соціально-економічні, державно-політичні, національні та правові питання. Людина для нього – це основа соціального устрою, найвища цінність, гарантіями права якої може бути лише вільна самоврядна організація (громада), конфедерація типу швейцарської або федерація за зразком США чи Англії. Головною ідеєю конституційного проекту, розробленого Драгомановим, є перетворення Російської імперії на децентралізовану федерацію, де українці створюють громаду «Вільна спілка». Основні її завдання: забезпечення політичних свобод, права людини і громадянина, недоторканність, відмова від смертної кари, свобода особистості.

Слід звернутися і до творчості Л. Українки, яка усі свої роботи присвятила боротьбі українського народу проти національного гноблення. На перше місце вона ставила боротьбу проти російського царизму та російської державної машини. У поглядах на походження держави вона виходила з теорії насилля, закликала народ до активної революційної боротьби з поневолювачами.

І. Франко один із видатних представників політико-правової думки України, писав про суспільно-політичне, правове життя України та українського народу, негативно ставився до ідеї диктатури пролетаріату. Для нього майбутня Україна – це розвинута, висококультурна нація Європи. Він відстоював ідею об'єднання слов'янських націй у єдину федерацію і навіть оформлення всесвітньої федерації, але його варіант федерації передбачає федерацію при збереженні автономії особи, громади, народу.

Завдяки старанням М. Грушевського значно просуvalась теорія українського конституціоналізму: звертаємо увагу на зміст Універсалів, проекту Конституції УНР і акта возз'єднання УНР і ЗУНР в єдину соборну Україну.

У 20-ті р розвитку політико-правової думки в Україні пов'язувався, в першу чергу, з іменами М. Міхновського, В. Липинського, Д. Донцова, В. Винниченка та ін. При вивченні політико-правових поглядів В. Липинського слід звернути увагу на запропонований ним український консерватизм – це політич-

на та ідеологічна теорія та доктрина, специфічний український варіант консерватизму.

Слід звернути увагу на творчість Д. Донцова. Особливого розвитку його політико-правові ідеї набувають у праці «Націоналізм», де він обґрунтовує власний підхід до утвердження нації та визначив вимоги націоналізму – воля до життя, до влади, до експансії, романтизм, догматизм. Слід звернути увагу на «інтегральний націоналізм» – це теорія української політико-правової думки, основи якої він заложив. Націоналістична політико-правова ідеологія Д. Донцова дала поштовх розвитку тієї суспільно-політичної та правової думки, що сповідувала принципи: мета виправдовує засоби. Цієї думки дотримувались Є. Коновалець, А. Мельник, С. Бандера та інші проповідники радикального українського націоналізму.

При дослідженні політико-правових поглядів В. Винниченка, слід звернутися до праці «Відродження нації», але еволюція його політико-правих поглядів на засоби й методи боротьби за незалежність України відображена в унікальному творі «Заповіт борцям за визволення».

Рекомендовані джерела до вивчення теми

Учбова література:

1. Історія вчень про державу і право: навч. посіб / Є. В. Зогуля, О. С. Туренко, І. В. Іванов. Херсон: «Олді-Плюс», 2018. 308 с.
2. Історія вчень про державу і право. Хрестоматія. за ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. Х.: Право, 2009. 958с.
3. Зінченко О. В. Історія вчень про державу і право: у таблицях і дефініціях: навчальний посібник. – Харків.: Право, 2012. 208 с.
4. Кормич А. І. Історія вчень про державу і право: Навч. посібник. 4-те вид., доповн., у 2-х част. Київ: Алерта, 2015. 416 с.
5. Олексик Х. М. Історія вчень про державу і право. Конспект лекцій. Ужгород, Закарп.держ.ун-т. 2010. 236 с.

Наукова література:

1. Донченко О. І. Особливості поширення європейських ліберальних ідей в Україні у другій половині XIX століття. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016 р. № 6. С. 3–6.
2. Донченко О. І. Правовий менталітет українського суспільства як фактор правотворчості. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2018. № 3 (61). С. 5–10.
3. Земський Ю. Тарас Шевченко та Микола Міхновський – творці модерної ідеї української державної незалежності. *Емінак*. 2017. № 2(2). С. 5–13.
4. Иван Франко (Из истории политической и правовой мысли): *монография* / О. Ф. Скакун; отв. ред. В. Г. Сокуренок; ред. кол.: С. В. Нерсисянц [и др.]. М.: Юридическая литература, 1987. 128 с.
5. Лук'янець К. Ю. В. Винниченко – політичний діяч доби Української революції (за матеріалами колекції листівок відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ). *Українська біографістика*. 2018. Вип. 16. С. 177–192.
6. Ситник О. В'ячеслав Липинський і Дмитро Донцов: дві концепції української державності. *Українознавчий альманах*. 2011. Вип. 5. С. 108–111.
7. Турченко Ф. Г. Микола Міхновський VS Михайло Грушевський та Володимир Винниченко (доба Центральної Ради: березень 1917 – січень 1918 рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2013. Вип. 36. С. 109–121.
6. Шлях до свободи (М. Драгоманов про права людини): *монографія* / Т. Андрусяк. Львів: Світ, 1998. 192 с.

Тема 19. Політичні і правові теорії XX ст.

1. Позитивістський нормативізм Г. Кельзена.
2. Теорія солідаризму Л. Дюгі.
3. Концепція вільного права Є. Ерліха.
4. Соціологічна юриспруденція Р. Паунда.
5. Психологічна теорія права Л. Петражицького.

6. Політико-правова ідеологія націонал соціалізму.
7. Теорія Еліт (Г. Моска, В. Парето).
8. Політична теорія М. Вебера.
9. Теорія відродженого природного права.

Методичні рекомендації до вивчення питань теми 19

При вивченні політичних і правових теорій ХХ ст., слід звернути увагу на позитивістський нормативізм Г. Кельзена. Важливо запам'ятати, що нормативізм є одною з найважливіших юридичних шкіл, а класичну трактовку і сформовану концепцію нормативізму подав у своїх працях Ганс Кельзен. Він вважав, що предмет вивчення теорії права (загальної теорії права) складають законодавчі норми, їх елементи, їх взаємини, правопорядок як ціле, його структура, відносини між різними правопорядками і, нарешті, єдність права в позитивних законних порядках (правопорядках). Ціль теорії – забезпечити юриста, насамперед суддю, законодавця і викладача розумінням і описом позитивного права (законодавства) їх країни. Ця теорія не повинна піддаватися впливові мотивів і пристрастей. Завдання науки описувати свій об'єкт, яким він є, а не пропонувати, яким він має бути. За тлумаченням Кельзена, правова реальність – у позитивності закону, і вона не залежить від своєї відповідності чи невідповідності справедливості чи природним правам.

Звертаючись до позитивістського нормативізму Г. Кельзена, слід дати характеристику нової теорії позитивного права; зрозуміти, що є предметом вивчення теорії права; погляди щодо співвідношення права і влади, права і держави.

Слід звернути увагу, що ідеї солідаризму, оформлені в соціологічній доктрині О. Конта про суспільство як єдність цілого, набули значного поширення наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. На противагу індивідуалізму і лібералізму прихильники солідаризму скептично ставилися до суб'єктивних прав і на відміну від соціалістів, які закликали до знищення буржуазії і революційного звільнення пролетаріату, вони вважали ці класи взаємозалежними і рівно необхідними для суспільного виробництва. Набуває розвитку соціально-позитивістське правознавство. Теорія со-

лідаризму Л. Дюгі запропонувала концепцію «Корпоративної» держави, яка включала вимогу ліквідації парламентаризму, загального виборчого права, заміни його прямим професійно-корпоративним представництвом в органах державної влади. Його ідеями скористалися італійські та німецькі фашисти, що значною мірою зумовило падіння авторитету дюгізма після Другої світової війни.

Є. Ерліх був засновником соціології права, школи «вільного права». Слід дати характеристику категорій право, закон, суспільство; визначити зміст суспільного права, живого права; окреслити вихідні начала самого права. Найбільше поширення соціологічна юриспруденція одержала в США.

Р. Паунд був послідовником Є. Ерліха. Суть нового підходу в соціології права бачив у «інструментальному прагматичному підході» до вивчення права. Важливо розкрити поняття права; зміст трьох аспектів «Права в дії»; окреслити мету права, а також ідеї соціального контролю та соціальної рівноваги.

Психологічна теорія права Л. Петражицького – це результат рішучого і безумовного прагнення звільнити теорію права від вузького юридичного догматизму на основі досягнень психологічної науки у XIX–XX ст. Політико-правова доктрина Л. Петражицького, особливо психологічна теорія права, привернула увагу соціологів до проблем нормативної природи і структури правосвідомості, стимулювала дослідження в галузі юридичної психології.

Важливо розкрити зміст «емоційної теорії»; поняття права, правових норм, правових переживань, правосвідомості.

У 20-х р XX ст. у Німеччині зароджується націонал-соціалістичний рух, ідеологічне джерело якого – традиції антилібералізму, антисемітизму, тоталітарна політична влада. Націонал-соціалізм у Німеччині (німецький фашизм) був і, мабуть, залишається найбільш агресивною формою націонал-соціалістської політико-правової ідеології. Її існування та поширення смертельно небезпечно для цивілізації.

Критична переоцінка досвіду представницького правління і ліберально-демократичних цінностей відобразилася у теорії

Еліт – це один з напрямків розвитку політико-правової думки, що означає вплив еліти на всі процеси в суспільстві (представниками були італійські правознавці та соціологи В. Парето і Г. Моска). Теорія політичних еліт протистояла марксистським концепціям вирішальної ролі народних мас в історії, економічного базису суспільства. Вони ставили під сумнів і демократичний оптимізм ліберальних концепцій, що доводили принципову можливість і необхідність участі всіх громадян у публічній владі, її рівної доступності.

При ознайомленні з теорією відродженого природного права, слід зауважити, що розбіжність природного права та позитивного права, визначена давньогрецькою думкою, дістала підтримку багатьох авторів наступних епох. У ХХ ст. спостерігається відродження інтересу до природного права.

Усі сучасні теорії природного права об'єднує визнання зв'язку права з мораллю, а головна мета права полягає в утвердженні справедливості. При цьому для них є характерною зосередження на проблемі природи позитивного права. Таке зближення теорій юридичного позитивізму і природного права зумовило тенденцію до розвитку інтеграційних концепцій права, які ставляться до права як до багатовимірного явища.

Слід зупинитися на змісті поглядів наступних вчених: Р. Штаммлер – представник неокантіанства (течія, що стверджувала первинність свідомості щодо буття і стала найважливішою методологічною основою відродження природного права на початку ХХ ст.); Ж. Марітен – французький богослов і громадський діяч, представник офіційної доктрини католицької церкви – неотомізму, зробив значний внесок у відродження ідеї природного права, розвивав вчення Аквінського про природне право з врахуванням суспільних змін; В. Майхофер, Е. Фехнер, Г. Кон – представники екзистенціалістської концепції природного права; Г. Харт і Л. Фуллер – представники Новітнього етапу розвитку теорій природного права; Р. Дворкін – найвідоміший із сучасних прихильників природного права, наполягає на можливості дати моральне обґрунтування права.

Рекомендовані джерела до вивчення теми

Учбова література:

1. Олексик Х. М. Історія вчень про державу і право. Конспект лекцій. Ужгород, Закарп. держ. ун-т. 2010. 236с.
2. Орач Є. М. Історія політичних і правових вчень: Навч. посібник. К.: Атіка, 2005. 560 с.
3. Посібник до вивчення дисципліни «Історія вчень про державу і право» / С. І. Поляков, В. А. Ведькал, Т. К. Дацюк. 2014.
4. Трофанчук Г. І. Історія вчень про державу і право: Навч. посібн. для дистанц. навчання. К.: Ун-т „Україна», 2004. 210 с.

Наукова література:

1. Алаликіна О. М. Політичний клас та політичні еліти: теорія та практика. *Вісник СевНТУ. Сер.: Політологія*. 2013. Вип. 145. С. 91–94.
2. Абашнік В. О. Питання демократії у філософії права Ганса Кельзена. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право*. 2013. № 1062, вип. 14. С. 39–42.
3. Балабаєва З. Теорія зміни еліт: класика і сучасність. *Актуальні проблеми державного управління*. 2014. Вип. 1. С. 6–9.
4. Кобан О. Г. Є. Ерліх про взаємозв'язок соціології і юриспруденції. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2012. № 3. С. 225–228.
5. Ковтонюк А. М. Ганс Кельзен і його чиста теорія права. *Університетські наукові записки*. 2007. № 1. С. 28–32.
6. Корчевна Л. О. Співвідношення держави і права (за працями Л. Петражицького, Г. Гурвіча, П. Сорокіна). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2014. Вип. 29(1). С. 20–23.
7. Ніколаєнко Н. Сутність поняття «соціальна солідарність» у працях Леона Дюгі та Максима Ковалевського. *Юридична Україна*. 2014. № 6. С. 14–20.

8. Рахмайлов Є. В. Децизіонізм як соціально-філософська протокерсія фашистської диктатури і контркерсія нормативізму (К. Шмітт – Г. Кельзен). *Грані*. 2014. № 10. С. 33–38.

ПЛАН

СЕМІНАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ 1 (2 год)

Виникнення і розвиток політико-правових вчень в Україні

1. Погляди на державу і право в Київській Русі: політичний трактат «Слово о Законѣ и Благодати» Іларіона. Політична програма В. Мономаха.
2. Державно-правові вчення в Україні: політико-правова думка в період входження до складу Литви та Польщі (С. Оріховський-Роксолан, І. Вишенський, П. Могила).
3. Ідеї державності періоду Української гетьманської держави (Б. Хмельницький, І. Мазепа, П. Орлик).
4. Політико-правова думка в Україні: ідеологія ліберального і демократичного руху (Т. Шевченко, М. Костомаров, І. Франко).
5. Суспільно-політичні і правові ідеї в Україні представників демократичної інтелігенції в другій половині XIX – на початку XX ст: О. Потебня, С. Подолинський, О. Терлецький, М. Драгоманов, І. Франко, Л. Українка. Державно-правові концепції М. Грушевського.
6. Політико-правові погляди М. Міхновського, В. Липинського, Д. Донцова, В. Винниченка.

Методичні рекомендації до підготовки до семінарського заняття

При підготовці до семінарського заняття слід звернути увагу на методичні рекомендації до тем 5, 8, 18.

В процесі усного опитування і бесіди за даним планом студенти мають знати історичні умови виникнення поглядів на державу і право; повинні коротко викласти їх зміст; оцінити їх пере-

ваги та недоліки; визначити їх значення в контексті політичного, державного, правового розвитку України в сучасних умовах.

Важливим є розуміння хронологічних рамок діяльності видатних українських релігійних, політичних діячів і мислителів, а також назви їх праць.

Схвалюється дискусія з основних проблем виникнення, розвитку і особливостей української політико-правової думки. При веденні таких дискусій важливим є вміння застосовувати погляди зарубіжних вчених, філософів, видатних постатей щодо держави (походження, сутність, форми держави, найкращий державний устрій) і право (поняття права, джерела права, співвідношення права і моралі, права і закону, ставлення до законності), що вивчалися студентами самостійно до початку сесії. Рекомендовано для зручності і економії часу звернутися до іменного словника, що міститься в кінці даних методичних рекомендацій.

Рекомендовані джерела до підготовки до семінарського заняття:

1. Історія вчень про державу і право: навч. посіб / Є. В. Зо-зуля, О. С. Туренко, І. В. Іванов. Херсон: «Олді-Плюс», 2018. 308 с.
2. Кормич А. І. Історія вчень про державу і право: Навч. посібник. 4-те вид., доповн., у 2-х част. Київ: Алерта, 2015. 416 с.
3. Олексик Х. М. Історія вчень про державу і право. Конспект лекцій. Ужгород, Закарп. держ. ун-т. 2010. 236с.
4. Беспалов С. Значення діяльності святителя Іларіона, митрополита Київського, в утвердженні самостійності Української Церкви. *Волинський благовісник*. 2013. № 1. С. 83–88.
5. Вирський Д. Станіслав Оріховський-Роксолан: звиви пам'яті (рецепція постаті гуманіста за ранньомодерної доби). *Переяславські Сковородинські студії*. 2013. Вип. 2. С. 164–171.
6. Гоцуляк В. Петро Могила й могилянська доба в політичній думці України першої половини XVII ст. *Вісник Львів-*

- ського університету. *Серія філософсько-політологічні студії*. 2018. Вип. 18. С. 277–283.
7. Донченко О. І. Особливості поширення європейських ліберальних ідей в Україні у другій половині XIX століття. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016 р. № 6. С. 3–6.
 8. Донченко О. І. Правовий менталітет українського суспільства як фактор правотворчості. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2018. № 3 (61). С. 5–10.
 9. Сгорова В. С. Петро Могила та «могилянська доба»: історія та сучасність. *Вісник Придніпровської державної академії будівництва та архітектури*. 2014. № 12. С. 57–64.
 10. Єрмолаєв В. Богдан Хмельницький про проблеми і перспективи українського державотворення (до 365-річчя Національної революції 1648 р.). *Вісник Академії правових наук України*. 2013. № 1. С. 66–79.
 11. Земський Ю. Тарас Шевченко та Микола Міхновський – творці модерної ідеї української державної незалежності. *Емінак*. 2017. № 2(2). С. 5–13.
 12. Иван Франко (Из истории политической и правовой мысли): *монография* / О. Ф. Скакун; отв. ред. В. Г. Сокуренок; ред. кол.: С. В. Нерсисянц [и др.]. М.: Юридическая литература, 1987. 128 с.
 13. Кралюк П. Василь Суразький та Іван Вишенський як діячі українського православного традиціоналізму: історико-філософський контекст. *Релігія та соціум*. 2011. № 1. С. 50–55.
 14. Лук'янець К. Ю. В. Винниченко – політичний діяч доби Української революції (за матеріалами колекції листівок відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ). *Українська біографістика*. 2018. Вип. 16. С. 177–192.
 15. Михаїл (Зінкевич) митрополит «Слово про закон і благодать» митрополита Іларіона: сакральний вимір Руської державності. *Волинський благовісник*. 2013. № 1. С. 9–12.

16. Мостова Л. Жанр псалма в структурі «Повчання» Володимира Мономаха. *Проблеми сучасного літературознавства*. 2015. Вип. 20. С. 113–121.
17. Пилип Орлик. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2016. Вип. 28. С. 48–53.
18. Ситник О. В'ячеслав Липинський і Дмитро Донцов: дві концепції української державності. *Українознавчий альманах*. 2011. Вип. 5. С. 108–111.
19. Сліпушко О. Перша державно-літературна декларація Руси-України: до 980-ліття написання «Слова про Закон і Благодать» Іларіона. *Слово і час*. 2017. № 6. С. 23–27.
20. Ткачов С. І. Ідеї здорового способу життя у творі Володимира Мономаха «повчання дітям». *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського*. 2014. № 9–10. С. 86–93.
21. Солонська Н. «Слово про Закон і Благодать» митрополита Іларіона – пам'ятка книжно-літературної мови Київської Русі (до 175-річчя першого видання). *Вісник Книжкової палати*. 2019. № 6. С. 47–52.
22. Турченко Ф. Г. Микола Міхновський VS Михайло Грушевський та Володимир Винниченко (доба Центральної Ради: березень 1917 – січень 1918 рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2013. Вип. 36. С. 109–121.
23. Шлях до свободи (М. Драгоманов про права людини): *монографія*. Т. Андрусяк. Львів: Світ, 1998. 192 с.
24. Яценюк Г. Дипломатична діяльність гетьмана-емігранта Пилипа Орлика під час перебування на території Туреччини в 1710–1714 рр. *Науковий вісник Чернівецького університету. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини*. 2011. Вип. 583–584. С. 96–102.

Питання до іспиту з навчальної дисципліни

1. Політико-правові вчення давньої Індії про суспільний лад, політичний порядок, статус особистості: брахманізм, буддизм.
2. Суспільство, держава і право у вченні Конфуція.
3. Соціально-політичні та правові ідеї у вченні моїзму та даосизму.
4. Держава і закони у вченні Шан Яна.
5. Синтез теорії та практики легізму в «Хань Фей Цзи».
6. Політичні та правові ідеї софістів.
7. Політико-правові вчення Сократа.
8. Політичне і правове вчення Платона.
9. Політичне і правове вчення Аристотеля.
10. Політичне і правове вчення Полібія.
11. Політичні і правові вчення Цицерона
12. Римські юристи про право та його види.
13. Вчення Августина Аврелія про співвідношення церкви та держави.
14. Політико-правова теорія Фоми Аквінського.
15. Політико-правове вчення М. Падуанського.
16. Правові погляди середньовічних юристів. Школа глоссаторів.
17. Політичний трактат «Слово о Законе и Благодати» Іларіона.
18. Політична програма В. Мономаха.
19. Політико-правові погляди Д. Заточника.
20. Політична полеміка «стяжателей» (І. Волоцький) та «нестяжателей» (Н. Сорський).
21. Зміст і значення теорії Філофея «Москва – третій Рим».
22. Політико-правове вчення І. С. Пересвєтова.
23. Державно-правова доктрина А. М. Курбського.

- 24.Вчення Н. Макіавеллі про державу і право.
- 25.Вчення Ж. Бодена про державу.
- 26.Політико-правові ідеї М. Лютера та Т. Мюнцера.
- 27.Особливості поглядів Б. Спінози на природне право.
- 28.Вчення Г. Гроція про державу і право.
- 29.Політико-правове вчення Т. Гоббса.
- 30.Дж.Локк про основні вимоги природного права
- 31.Правова теорія Чезаре Беккарія.
- 32.Державно-правова теорія С. Пуфендорфа.
- 33.Вчення Ш. Монтеск'є про державу і право.
- 34.Політико-правове вчення Ж. Ж. Руссо.
- 35.Політико-правові погляди Вольтера.
- 36.Політико-правові вчення в Росії в період феодалізму XVII–XVIII ст. (Ф. Прокопович, М. Щербатов, С. Десницький, О. Радищев).
- 37.Політичні і правові теорії США (Т. Пейн, Т. Джефферсон, О. Гамільтон).
- 38.Вчення І. Канта про право і державу. Категоричний імператив.
- 39.Історична школа права: Г. Гуго, К. Савінії, Г. Пухта.
- 40.Вчення Гегеля про державу і право.
- 41.Політична і правова думки в Україні періоду входження до складу Литви та Польщі: С. Оріховський-Роксолан, І. Вишенський, П. Могила.
- 42.Ідеї державності періоду Української гетьманської держави: Б. Хмельницький, І. Мазепа, П. Орлик.
- 43.Політико-правові погляди І. Бентама.
- 44.Політичні вчення Б. Констана. Особливості теорії поділу влади.
- 45.Юридичний позитивізм: О. Конт, Дж. Остін.
- 46.Політико-правові ідеї Л. Штейна.
- 47.Вчення Р. Ієрінга про право та державу.
- 48.Л. Гумплович. Соціологічна теорія держави.
- 49.Неокантіанська теорія права і держави Р. Штамmlера.
- 50.Політико-правові погляди Г. Спенсера.
- 51.Політико-правове вчення Ф. Ніцше.

52. Проект М. Сперанського та контрпроект М. Карамзіна.
53. Конституційні проекти декабристів: Н. Муравьев, П. Пестель.
54. «Охоронний лібералізм» Б. Чичеріна.
55. Соціологічна концепція права (С. Муромцев, Н. Коркунов, М. Ковалевський).
56. Характеристика політико-правової думки в Україні ХІХ–ХХ ст.: Т. Шевченко, М. Костомаров, І. Франко, М. Грушевський.
57. Політико-правові погляди М. Міхновського, В. Липинського, Д. Донцова, В. Винниченка.
58. Нормативістська теорія Г. Кельзена.
59. Теорія солідаризму Л. Дюгі.
60. Школа вільного права Є. Ерліха.
61. Соціологічна юриспруденція Р. Паунда.
62. Психологічна теорія права Л. Петражицького.
63. Політико-правова ідеологія націонал-соціалізму.
64. Теорія Еліт (Г. Моска, В. Парето).
65. Політична теорія М. Вебера.
66. Теорія відродженого природного права.

Список рекомендованих джерел до вивчення курсу

Навчальна література

1. Андрусяк Т. Г. Історія політичних та правових учень: лекції. Київ: Юрінком Інтер, 1999. 304 с.
2. Велика юридична енциклопедія. Тематичний реєстр гасел з напрямку «Юридичні науки», укладачі: Бабка В. Л., Шумило М. М.; за ред. д. і. н., проф. Киридон А. М. К.: Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2017. 152 с.
3. Демиденко Г. Г. Історія вчень про державу і право: підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів. Х.: Консум, 2004. 432с.
4. Зінченко О. В. Історія вчень про державу і право: у таблицях і дефініціях: навчальний посібник. Харків.: Право, 2012. 208 с.
5. История политических и правовых учений: Учебник для вузов / Под общ. ред. акад. РАН, д. ю. н., проф. В. С. Нерсисянца. 4-е изд., перераб. и доп. М: Норма, 2004. 944с.
6. Історія політичних і правових вчень: навч. посіб. Для студ. вищ. навч. закл. / В. П. Марчук, Г. В. Марчук. К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2009. 480 с.
7. Історія вчень про державу і право: навч. посіб / Є. В. Зозуля, О. С. Туренко, І. В. Іванов. Херсон: «Олді-Плюс», 2018. 08 с.
8. Історія вчень про державу і право: підручник / за ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. Х.: Право, 2009. 256 с.
9. Історія вчень про державу і право. Хрестоматія. за ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. Х.: Право, 2009. 958с.
10. Історія вчень про державу і право. Частина 1. Політико-правова думка Стародавнього світу і Середньовіччя: хрестоматія: у 4 ч. / [уклад. В. В. Сухонос]; Державний

- вищий навчальний заклад “Українська академія банківської справи Національного банку України”. Суми: ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2010. 149 с.
11. Кормич А. І. Історія вчень про державу і право: Навч. посібник. 4-те вид., доповн., у 2-х част. Київ: Алерта, 2015. 416 с.
 12. Крестовская Н.И., Цвиркун А. Ф. История политических и правовых учений. Курс лекций. Харьков: Одиссей, 2002. 448 с.
 13. Мироненко О. М. Історія вчень про державу і право: навчальний посібник. Київ: Академія, 2010. 454 с.
 14. Мірошніченко М.І., Мірошніченко В. І. Історія вчень про державу і право: Навч. посібник. К.: Атіка, 2001. 224 с.
 15. Олексик Х. М. Історія вчень про державу і право. Конспект лекцій. Ужгород, Закарп.держ.ун-т. 2010. 236с.
 16. Орач Є. М. Історія політичних і правових вчень: Навч. посібник. К.: Атіка, 2005. 560 с.
 17. Посібник до вивчення дисципліни «Історія вчень про державу і право» / С. І. Поляков, В. А. Ведькал, Т. К. Дацюк. 2014.
 18. Трофанчук Г. І. Історія вчень про державу і право: Навч. посібн. для дистанц. навчання. К.: Ун-т „Україна», 2004. 210 с.
 19. Федущак-Паславська Г. М. Історія політичних та правових учень. Навчально-методичний посібник для студентів юридичного факультету. Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка. 2008. 288 с.
 20. Шульженко Ф.П., Андрусяк Т. Г. Історія політичних і правових вчень: підручник. К.: Юрінком Інтер, 1999. 301 с.

Наукова література

1. Абашнік В. О. Ганс Кельзен про юридичний позитивізм. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. Вип. 9–1. С. 4–6.

2. Абашнік В. О. Питання демократії у філософії права Ганса Кельзена. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право.* 2013. № 1062, вип. 14. С. 39–42.
3. Агаев Я. А. Н. Макиавелли и макиавеллизм: ключевые идеи. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія.* 2012. Т. 20, вип. 22(4). С. 146–149.
4. Алаликіна О. М. Політичний клас та політичні еліти: теорія та практика. *Вісник СевНТУ. Сер.: Політологія.* 2013. Вип. 145. С. 91–94.
5. Алексеев В. Початки філософських поглядів на суспільні процеси та державу: учення Сократа. *Державне управління та місцеве самоврядування.* 2015. Вип. 2. С. 3–15.
6. Антипенко Т. Ю. Понятие государства и права в философии Аристотеля. *Управління розвитком.* 2014. № 1. С. 161–162.
7. Антонов М. (Санкт-Петербург, Росія) Ойген Ерліх про закон і правосуддя. *Філософія права і загальна теорія права.* 2012. № 2. С. 356–368.
8. Арістова А. В. Мартін Лютер: трагедія реформатора. *Українське релігієзнавство.* 2017. № 84. С. 89–94.
9. Архангельский А. С. Нил Сорский и Вассиан Патрикеев. Их литературные труды и идеи в Древней Руси, Часть 1-М.: Книга по требованию, 2012. 324 с.
10. Астрахан Н. І. Біографія Сократа в контексті розвитку античної драми. *Питання літературознавства.* 2014. Вип. 89. С. 165–177.
11. Балабаєва З. Теорія зміни еліт: класика і сучасність. *Актуальні проблеми державного управління.* 2014. Вип. 1. С. 6–9.
12. Бачинин В. А. Иосиф Волоцкий и Нил Сорский. *Вопросы истории.* 2008. № 10.
13. Беккариа Чезаре. О преступлениях и наказаниях: пер. с итал. / Чезаре Беккариа. К.: Ин Юре, 2014. 240 с.

14. Беліченко О. Аспекти процесуального права в політико-правових поглядах С. Ю. Десницького. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2018. Вип. 18. С. 11–16.
15. Беспалов С. Значення діяльності святителя Іларіона, митрополита Київського, в утвердженні самостійності Української Церкви. *Волинський благовісник*. 2013. № 1. С. 83–88.
16. Блоха Я. Є. Принцип справедливості у філософії Платона та Арістотеля. *Філософські обрії*. 2016. Вип. 36. С. 79–87.
17. Блоха Я. Є. Категорія «справедливість» у політичній філософії Марка Тулія Цицерона. *Філософські обрії*. 2017. Вип. 37. С. 24–30.
18. Бондар Ю. В. Арістотель і Олександр Великий: трансформація владою. *Наукові праці МАУП*. 2016. Вип. 48. С. 26–34.
19. Бондар Ю. Марк Туллій Цицерон як публікатор-видавець. *Вісник Книжкової палати*. 2016. № 5. С. 9–13.
20. Бортнікова А. В. Ковель за часів князя Андрія Курбського. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. 2013. № 21. С. 4–9.
21. Буричко З. О. Ліберальна концепція Б. Константа: людина – держава, відносини, детерміновані свободою. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*, II(4), Issue: 23, 2014. С. 60–65.
22. Бутко Ю. Ідеал досконаломудрого («шен-жень») в філософії даосизму. *Вісник Донбаського державного педагогічного університету. Серія: Соціально-філософські проблеми розвитку людини і суспільства*. 2015. Вип. 3. С. 166–173.
23. Вирський Д. На службі контрреформації: С. Оріховський-Роксолан в останній період життя (1559–1566). *Київські полоністичні студії*. 2014. Т. 24. С. 363–379.

24. Вирський Д. Станіслав Оріховський-Роксолан: звиви пам'яті (рецепція постаті гуманіста за ранньомодерної доби). *Переяславські Сковородинські студії*. 2013. Вип. 2. С. 164–171.
25. Волинець В. В. Аналіз функцій держави та специфіка їх співвідношення в державно-правовій теорії Т. Гоббса. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 8. С. 95–102.
26. Гаджиев В. В. Еволюція поняття суспільного договору (Гоббс, Локк, Руссо). *Гуманітарні студії*. 2013. Вип. 20. С. 28–35.
27. Год Б. В. Держава і суспільство в політичній концепції італійського мислителя Ніколо Макіавеллі. *Історична пам'ять*. 2009. № 1. С. 18–27.
28. Горбань В. С. «Учение о правильном праве» Р. Штаммлера как синтез формально-рационалистического (кантианского) подхода правопонимания и телеологической концепции права Р. Иеринга. *Право и политика*. 2017. № 9. С. 1–11. DOI: 10.7256/2454–0706.2017.9.24027.
29. Горбенко К. П. Два класичних підходи до інтерпретації справедливості: І. Кант та Дж. Бентам. *Вісник Донецького національного університету. Сер. Б: Гуманітарні науки*. 2014. № 1–2. С. 404–410.
30. Гоцуляк В. Петро Могила й могилянська доба в політичній думці України першої половини XVII ст. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2018. Вип. 18. С. 277–283.
31. Гоцуляк Ю. В. Категорія правового буття у вченні Платона. *Правничий часопис Донецького університету*. 2018. № 1–2. С. 4–9.
32. Гринь О. Д., Донченко О. І. Питання сучасного стану правосвідомості: особливості формування та проблеми вдосконалення. *Науковий вісник Одеського Національного університету*. 2014р. том 19. Випуск 3 (24). С. 7–16.

33. Гришко В. І. Особливості видозміни антропологічного вчення Ф. Ніцше про «надлюдину» в умовах зростання ідей націоналізму в Німеччині у 30-х роках ХХ століття. *Молодий вчений*. 2017. № 5.1. С. 15–19.
34. Данилова Т. В. Онтологія процесів, або декілька слів про даосизм. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Гуманітарні студії*. 2014. Вип. 203(2). С. 42–48.
35. Демиденко Г. Чому стратили Сократа? (Деякі уроки кризи реальної демократії). *Вісник академії правових наук України*. 2012. № 2. С. 94–104.
36. Дзьобань О. П. Філософсько-правові аспекти творчості Ніколо Макіавеллі. *Право і Безпека*. 2006. Т. 5, № 4. С. 15–19.
37. Дічек Н. Феофан Прокопович і слов'янське освітнє бароко. *Історико-педагогічний альманах*. 2007. Вип. 2. С. 48–55.
38. Дойчик М. В. Ідея гідності у філософській творчості Ф. Ніцше. *Гілея: науковий вісник*. 2016. Вип. 105. С. 252–257.
39. Донченко О. І. Колективізм і індивідуалізм як фактори формування правового менталітету. *Правова держава*. 2017. № 28. С. 13–20.
40. Донченко О. І. Концепція управління школи легістів Стародавнього Китаю: переваги та недоліки. *Матеріали 71-ї наукової конференції професорсько-викладацького складу економіко-правового факультету ОНУ імені І. І. Мечникова (23–25 листоп. 2016 р., м. Одеса)*. Одеса: Астропринт, 2016. С. 26–28.
41. Донченко О. І. Особливості поширення європейських ліберальних ідей в Україні у другій половині ХІХ століття. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016 р. № 6. С. 3–6.
42. Донченко О. І. Правовий менталітет українського суспільства на шляху до Європейської інтеграції. *Матеріа-*

- ли 72-ї наукової конференції професорсько-викладацького складу і наукових працівників економіко-правового факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (29 листопада – 1 грудня 2017 р., м. Одеса). Одеса: Фенікс, 2017. С. 134–136.
43. Донченко О. І. Правовий менталітет у правовій реальності. *«Політико-правова доктрина державного суверенітету в умовах глобалізації»: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 100-річчю з дня народження доктора юридичних наук, професора Л. М. Стрельцова (25.10.1918–24.03.1979), м. Одеса, 26 жовтня 2018 р.* Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 233–236.
44. Донченко О. І. Правовий менталітет українського суспільства як фактор правотворчості. *Держава та регіони. Серія: Право.* 2018. № 3 (61). С. 5–10.
45. Донченко О. І. Система суспільно-політичних поглядів Г. Сковороди. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2021. № 3. С. 15–19.
46. Донченко О. І. Щодо питання «спорідненої праці» у суспільно-політичних поглядах Г. Сковороди. *Актуальні проблеми національного законодавства: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції. Частина І. м. Кропивницький, 15 квітня 2021 року.* С. 10–11.
47. Донченко О. І. Щодо походження держави в природно-правовому вченні С. Пуфендорфа. *Матеріали 75-ї звітної наукової конференції професорсько-викладацького складу і наукових працівників економіко-правового факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (25–27 листопада 2020 р., м. Одеса).* Одеса: Фенікс, 2020. С. 27–30.
48. Дубчак Л. М. Пенітенціарні ідеї в філософсько-правових системах Платона та Аристотеля. *Філософія і політоло-*

- гія в контексті сучасної культури. 2013. Вип. 6(4). С. 37–41.
49. Єгорова В. С. Петро Могила та «могилянська доба»: історія та сучасність. *Вісник Придніпровської державної академії будівництва та архітектури*. 2014. № 12. С. 57–64.
50. Єрмолаєв В. Богдан Хмельницький про проблеми і перспективи українського державотворення (до 365-річчя Національної революції 1648 р.). *Вісник Академії правових наук України*. 2013. № 1. С. 66–79.
51. Заєць А. П. Ідеї природного права у творчості Гуго Гроція. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2017. Т. 200. С. 16
52. Захарчук А. Ф. Преодоление государства в рамках иррационалистического подхода Ф. Ницше. *Грані*. 2014. № 11. С. 23–28.
53. Земський Ю. Тарас Шевченко та Микола Міхновський – творці модерної ідеї української державної незалежності. *Емінак*. 2017. № 2(2). С. 5–13.
54. Зінченко О. В. Б. М. Чичерін – провідний теоретик лібералізації Росії (друга половина XIX – початок XX століть): *Монографія*. Харків.: НТМТ, 2010. 136 с.
55. Иван Франко (Из истории политической и правовой мысли): *монография* / О. Ф. Скакун; отв. ред. В. Г. Сокуренко; ред. кол.: С. В. Нерсисянц [и др.]. М.: Юридическая литература, 1987. 128 с.
56. Кернес Г. А. Ретроспективний аналіз теорії еліт: державноуправлінські виміри. *Теорія та практика державного управління*. 2013. Вип. 1. С. 115–120.
57. Клімашевський А. Що ж насправді подарував гетьман Іван Мазепа храму Гробу Господнього в Єрусалимі? *Народознавчі зошити*. 2016. № 5. С. 1102–1109.
58. Кобан О. Г. Є. Ерліх про взаємозв'язок соціології і юриспруденції. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2012. № 3. С. 225–228.

59. Коваленко С. М. Формування теорії соціально-правової держави в філософії Томаса Гоббса: «Левіафан». *Наукові праці [Чорноморського державного університету ім. Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]*. Сер.: *Державне управління*. 2011. Т. 159, Вип. 147. С. 85–90.
60. Ковальова О. К. «Діалоги: Руссо судить Жан-Жака» як частина сповідального циклу Ж.-Ж. Руссо. *Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди*. Сер.: *Літературознавство*. 2012. Вип. 2(1). С. 80–87.
61. Ковальчук В. Пролема легітимності та легальності влади в державно-правових доктринах Р. Ієрінга та Г. Єллінека. *Юридична Україна*. 2011. № 8. С. 32–38.
62. Ковтонюк А. М. Ганс Кельзен і його чиста теорія права. *Університетські наукові записки*. 2007. № 1. С. 28–32.
63. Колкутіна В. Рецепція філософії Ніцше: творча практика Володимира Винниченка та Дмитра Донцова (до постановки проблеми). *Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]*. Сер.: *Філологічні науки*. 2010. Вип. 92. С. 99–105.
64. Корчевна Л. О. Співвідношення держави і права (за працями Л. Петражицького, Г. Гурвіча, П. Сорокіна). *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: *Право*. 2014. Вип. 29(1). С. 20–23.
65. Корчевна Л. О. Співвідношення моралі і права в ученні льва петражицького. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2014. № 2. С. 16–22.
66. Костицький М. В. Позитивізм як методологія юриспруденції. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2014. № 2. С. 16–35.
67. Костроміна Г. М. Від Сократа до Арістотеля: удосконалення людини через пізнання і знання. *Філософія*

- і політологія в контексті сучасної культури*. 2012. Вип. 4(2). С. 84–89.
68. Костроміна Г. М. Людиноцентричність знання в досократівській філософії. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Філософія. Психологія. Педагогіка. 2013. № 1. С. 40–46.
69. Кочерга В. А. Гетьман Іван Мазепа в українсько-російській історіографії. *Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки*. 2008. Вип. 133–134. С. 40–46.
70. Кошовий С. Шан Ян і його концепція держави. *Етнічна історія народів Європи*. 2015. Вип. 45. С. 137–148.
71. Кравченко Ю. Ф. Ідея права у Г. Гегеля. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2001. Вип. 16. С. 107–113.
72. Кралюк П. Василь Суразький та Іван Вишенський як діячі українського православного традиціоналізму: історико-філософський контекст. *Релігія та соціум*. 2011. № 1. С. 50–55.
73. Кройтор А. В. Внутрішньопартійна взаємодія через призму теорій політичних еліт. *Актуальні проблеми політики*. 2014. Вип. 51. С. 283–296.
74. Крутий Ю. М. Людина і Бог у тлумаченні Аврелія Августина. *Молодий вчений*. 2014. № 4(07)(2). С. 15–18.
75. Кузнецова К. Ю. І. Кант та Ф. Ніцше: два підходи до критики метафізики. *Гілея: науковий вісник*. 2016. Вип. 114. С. 150–154.
76. Куракін О. М. Співвідношення верховенства права та закону в розрізі соціологічної концепції праворозуміння. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2015. Вип. 2(1). С. 33–36.
77. Куцепал С. В. Політико-правова концепція Г. Гегеля. *Гілея: науковий вісник*. 2014. Вип. 88. С. 201–205.
78. Литвинов О. М. Замуель Пуфендорф як сучасний філософ права, або про важливість і необхідність його ідей

- для майбутнього України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2013. Вип. 4. С. 20–31.
79. Лук'янець К. Ю. В. Винниченко – політичний діяч доби Української революції (за матеріалами колекції листівок відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ). *Українська біографістика*. 2018. Вип. 16. С. 177–192.
80. Лукашенко А. І. Опричнина: трансформація місії Государя на тлі християнського дуалізму. *Гілея: науковий вісник*. 2015. Вип. 95. С. 13–16.
81. Луняк Є. М. Відображення діяльності українського козацтва у творчості Вольтера. *Гілея: науковий вісник*. 2017. Вип. Спец. вип. С. 49–55.
82. Людвік В. Д. Принцип народного суверенітету в «Суспільному договорі» Жан-Жака Руссо: спроба критичного аналізу. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2005. Вип. 29. С. 126–131.
83. Львова О. Л. Ідея влади в часи реформації: Ян Гус, Мартін Лютер, Жан Кальвін. *Правова держава*. 2019. Вип. 30. С. 76–84.
84. Малишев Б. Вчення Рудольфа фон Ієрінга про мету в праві. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2010. Вип. 82. С. 33–36.
85. Матях В. М. Гетьман в еміграції Пилип Орлик: історико-історіографічний портрет політика. *Український історичний журнал*. 2011. № 4. С. 116–131.
86. Мітчук О. А. Вплив концепцій Томаса Джефферсона на розвиток української ліберальної журналістики. *Наукові записки Інституту журналістики*. 2014. Т. 56. С. 191–194.
87. Михаїл (Зінкевич) митрополит «Слово про закон і благодать» митрополита Іларіона: сакральний вимір Руської державності. *Волинський благовісник*. 2013. № 1. С. 9–12.

88. Мозговий Л. І. Виникнення та розвиток філософії даосизму в контексті китайської культури. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія*. 2011. Т. 19, № 21(1). С. 137–142.
89. Мостіпан О. М. Поняття «благородного мужа» та «маленької людини» у політичних поглядах Конфуція. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. 2017. Вип. 21. С. 26–31.
90. Мостова Л. Жанр псалма в структурі «Повчання» Володимира Мономаха. *Проблеми сучасного літературознавства*. 2015. Вип. 20. С. 113–121.
91. Музика І. В. Соціологічна концепція права Ю. С. Гамбарова. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 4. С. 24–28.
92. Муляр В. Природне право: концептуалізація західно-європейської моделі від софістів до Гуго Гроція. *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2013. Вип. 3. С. 59–65.
93. Муляр В. І. Тема гармонії у філософії Конфуція. *Гілея: науковий вісник*. 2019. Вип. 140(2). С. 50–53.
94. Налуцишин В. В. Свобода як основа розуміння соціального контролю та правового порядку у філософсько-правових поглядах М. Лютера, Ж. Кальвіна, Ж. Бодена та Т. Кампанелли. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2017. Вип. 27. С. 8–9.
95. Небрат В. В. Економіко-правова концепція та реформаторські ідеї Семена Десницького. *Економічна теорія*. 2013. № 1. С. 86–97.
96. Нестуля О. О. Лідерство давньоіндійських «Законів Ману» (II ст. до н.е. – II ст. н.е.). *Економічний форум*. 2013. № 3. С. 238–243.
97. Ніколаєнко Н. Сутність поняття «соціальна солідарність» у працях Леона Дюгі та Максима Ковалевського. *Юридична Україна*. 2014. № 6. С. 14–20.

98. Новікова С. О. Конституційні проекти П. І. Пестеля та М. М. Муравйова: деякі джерелознавчі замітки. *Право і безпека*. 2005. № 51. С. 158–161.
99. Одинець О. О. Ідеї Л. Гумпловича та правовий прогрес. *Альманах права*. 2016. Вип. 7. С. 433–436.
100. Омельчук О. М. Філософсько-правове розуміння поведінки людини у творчості Фрідріха Гегеля. *Наше право*. 2013. № 1. С. 202–207.
101. Остапенко О. І. Кант: війна і мир. Важкий шлях до вічного миру. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2015. № 813. С. 209–214.
102. Остапець І. Ідея свободи у філософії Г. Гегеля. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2017. Вип. 9. С. 26–33.
103. Остапчук Г. О. Проблема самопізнання сучасного українця через призму філософії Сократа та Г. Сковороди. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 7: Релігієзнавство. Культурологія. Філософія*. 2015. Вип. 33. С. 216–221.
104. Павко Я. Гуго Гроцій – один із засновників науки міжнародного права. *Віче*. 2011. № 6. С. 15–16.
105. Павлишин Л. Нелюдина В. Винниченка і надлюдина Ф. Ніцше як уособлення людини майбутнього. *Релігія та соціум*. 2011. № 2. С. 16–21.
106. Павленко П. Погляд на християнство через призму філософії Платона. *Українське релігієзнавство*. 1996. № 2. С. 23–31.
107. Павлова Т. Соціально-філософський зміст обов'язку у філософії Гегеля. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія*. 2015. № 3. С. 58–64.
108. Павлова Т. С. Правові аспекти громадянського суспільства у філософії Г. Гегеля. *Гуманітарний часопис*. 2009. № 3. С. 20–26.

109. Павлова Т. С. Філософські підстави розділення права на види у концепції Л. Петражицького. *Гілея: науковий вісник*. 2015. Вип. 101. С. 231–234.
110. Павлова Т. С. Філософський аналіз права і держави у роботі Г. В. Ф. Гегеля «філософська пропедевтика». *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія*. 2010. Т. 18, № 20(1). С. 193–198.
111. Павлова Т. С. Форми неправа у філософії Гегеля. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2011 Вип. 1(2). С. 26–32.
112. Панов М. І. Чезаре Беккарія і його славнозвісний трактат «Про злочини та покарання» (до 250-річчя опублікування). *Право України*. 2014. № 9. С. 226–244.
113. Пилип Орлик. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2016. Вип. 28. С. 48–53.
114. Подковенко Т. О. Концепція свободи індивіда у творчості Іммануїла Канта. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2015. Вип. 1(1). С. 45–49.
115. Походзіло Ю. М. Основні етапи розвитку наукових поглядів про фінанси в Російській імперії у XIX столітті. *Право та інновації*. 2018. № 4 (24). С. 76–83.
116. Пашаева А. Единство природы Бога и сущности и доказательства этого в философии Спинозы. *Гілея: науковий вісник*. 2014. Вип. 90. С. 327–329.
117. Протоіерей Микола Данилевич. Генезис ідеї «Москва – Третій Рим». Ідея Риму в історії східнослов'янського світу. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Danylevych_Mykola/Henezys_idei_Moskva_Tretii_Rym_Ideia_Rymu_vistorii_skhidnoslovianskoho_svitu.pdf?PHPSESSID=31814811f47bb972c89f88c41a7d7754
118. Пугач В. Г. Актуальний Макіавеллі: ідеї, що витримали випробування часом. *Політологічний вісник*. 2015. Вип. 79. С. 294–300.

119. Рахмайлов Є. В. Децизіонізм як соціально-філософська протокверсія фашистської диктатури і контрарверсія нормативізму (К. Шмітт – Г. Кельзен). *Грані*. 2014. № 10. С. 33–38.
120. Рашидов Заур Фиридун оглы. Проблема інтуїтивного познання в філософії Б. Спинози. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2017. Вип. 12. С. 125–131.
121. Ряшко О. В. Проблеми війни і миру у «філософії права» Г. В. Ф. Гегеля. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2014. № 801. С. 97–102.
122. Самойленко О. О. Звід законів Російської імперії – пам'ятка юридичної думки XIX століття. *Правова держава*. 2017. Випуск 28. С. 65–71.
123. Серьогін В. О. Прайвесі у США: політико-правова теорія і практика. *Форум права*. 2011. № 1. С. 891–897.
124. Ситник О. В'ячеслав Липинський і Дмитро Донцов: дві концепції української державності. *Українознавчий альманах*. 2011. Вип. 5. С. 108–111.
125. Ситник О. Дмитро Донцов як чільний ідеолог українського визвольного руху першої половини XX століття. *Східноєвропейський історичний вісник*. 2017. Вип. Спец. вип. 2. С. 16–25.
126. Сковронський Д. М. Ідея та визначення соціальної держави у історіографічному аспекті. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2015. № 825. С. 217–223.
127. Скотний В. Людина і суспільство у філософії освіти елінізму. *Молодь і ринок*. 2011. № 2. С. 5–10.
128. Сліпушко О. Перша державно-літературна декларація Руси-України: до 980-ліття написання «Слова про Закон і Благодать» Іларіона. *Слово і час*. 2017. № 6. С. 23–27.
129. Солонська Н. «Слово про Закон і Благодать» митрополита Іларіона – пам'ятка книжно-літературної мови Київ-

- ської Русі (до 175-річчя першого видання). Вісник Книжкової палати. 2019. № 6. С. 47–52.
130. Сомов А. Ю. Генеза ідеї надлюдини в європейській філософії: концепція Фрідріха Ніцше. *Грані*. 2015. № 5. С. 109–116.
 131. Терлецький В. Кант, програма Просвітництва та її неминуще значення для сьогодення. *Українознавство*. 2015. № 3. С. 132–147.
 132. Тихолаз А. Г. Утилітаризм Джеремі Бентама та витоки англійського правового позитивізму. *Наукові записки. Том. 19. Спеціальний випуск*. С. 99–106.
 133. Ткачов С. І. Ідеї здорового способу життя у творі Володимира Мономаха «повчання дітям». *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського*. 2014. № 9–10. С. 86–93.
 134. Ткачук А. І. Передумови і хід козацько-селянської війни під проводом Богдана Хмельницького в інтерпретації сучасної польської історіографії. *Гілея: науковий вісник*. 2018. Вип. 136. С. 118–120.
 135. Тофтул М. Г. Гавриленко О. А. Розвідувально-підбивна доктрина давньоіндійської держави Маур'їв у політико-правовому трактаті каутільї «артхашастра». *Право і суспільство*. 2014. № 6.1(2). С. 7–12.
 136. Тофтул М. Г. Конфуцій про справедливість *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2012. Вип. 64. С. 13–16.
 137. Туренко О. С. Модерні пошуки синхронізації індивідуального і колективного – візії Ж. Бодена. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2014. № 1. С. 41–46.
 138. Турченко Ф. Г. Микола Міхновський VS Михайло Грушевський та Володимир Винниченко (доба Центральної Ради: березень 1917 – січень 1918 рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2013. Вип. 36. С. 109–121.

139. Турченко Ф. Г. Михайло Грушевський vs. Микола Міхновський (дискусія сучасників: погляд через сторіччя). *Український історичний журнал*. 2013. № 2. С. 74–94.
140. Федута А. Читатель в сознании Н. М. Карамзина до «Истории...». *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки*. 2015. Вип. 3. С. 53–59.
141. Франсуа-Марі Аруе де Вольтер. *Бібліотечний вісник*. 1993. № 5–6.
142. Харченко-Кушнір Н. М. Ідея середнього класу в концепції «ідеальної держави» аристотеля. *Економіка та держава*. 2011. № 11. С. 68–70.
143. Хвойницька Х. М. Специфіка юснатуралістичних ідей Дж. Локка та С. Пуфендорфа. *Гілея: науковий вісник*. 2015. Вип. 93. С. 230–234.
144. Хвойницька Х. Особливості трактування природно-правових ідей у творчості просвітників (Вольтер, Ж.-Ж. Руссо, Ш.-Л. Монтеск'є). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Філософські науки*. 2014. № 780. С. 58–62.
145. Циватий В. Г. Нікколо Макіавеллі (1469–1527): політико-дипломатичні погляди і діяльність (у вимірах ХХІ століття). *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2013. Вип. 20(1). С. 250–252.
146. Чорна Л. В. Від ідеї до утопії: шлях Платона до досягнення ідеальної держави. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія: Філософія*. 2015. № 4. С. 5–12.
147. Чорнобай О. Л. Софістика як дискурсивна практика правової аргументації за часів античності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2016. № 845. С. 443–453.
148. Шама О. Концепція «Lo stato» Н. Макіавеллі та подолання логократії у сфері державницької думки епохи Середньовіччя. *Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник*

- наукових праць.. Серія.: Історія, міжнародні відносини. 2018. Вип. 21. С. 111–124.
- 149.Шамара С. О. Наукова конференція «Іван Мазепа і мазепинці: історія та культура України останньої третини XVII – початку XVIII століть» (Львів, 15–17 жовтня 2009 р.). *Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки*. 2009. Вип. 160–161. С. 245–247.
- 150.Шевцов С. Теория естественного состояния: Гоббс, Локк, Руссо. *Sententiae*. 2011. № 2. С. 70–83.
- 151.Шепетяк О. М. Веди в контексті індуської релігійної літератури. *Молодий вчений*. 2017. № 4.3. С. 295–299.
- 152.Шлях до свободи (М. Драгоманов про права людини): *монографія*. Т. Андрусяк. Львів: Світ, 1998. 192 с.
- 153.Шмат Р. Платон про справедливу державу. *Науковий вісник Чернівецького університету. Філософія*. 2014. Вип. 706–707. С. 214–217.
- 154.Ямчук П. Митрополит Петро Могила та його вплив на сучасні релігійно-національні процеси в Україні. *Українське релігієзнавство*. 2009. № 49. С. 183–192.
- 155.Яценюк Г. Дипломатична діяльність гетьмана-емігранта Пилипа Орлика під час перебування на території Туреччини в 1710–1714 рр. *Науковий вісник Чернівецького університету. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини*. 2011. Вип. 583–584. С. 96–102.

Зразок тестових завдань до модульної контрольної роботи

ДО МОДУЛЬНОЇ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ 1

1. Предметом ІППВ є:
 - а) історія виникнення і розвитку теоретичних знань про державу, право, політику;
 - б) історія законодавства;
 - в) закономірності і закони права, політики і держави;
 - г) закономірності влади і владних відносин;
 - д) історія держави і права.
2. Що означає поняття «Веди»?
 - а) рада, повчання;
 - б) закон, обов'язок;
 - в) звичай, правило поведінки;
 - г) ведення, знання;
 - д) початкове мистецтво
3. Хто є засновником школи «Фацзя»?
 - а) Конфуцій;
 - б) Лао-Цзи;
 - в) Мо-Цзи;
 - г) Шан-Ян;
 - д) Ашоки.
4. Назвіть країну де був письмово оформлений один із перших історико-політичних пам'яток стародавньої думки «Закони Ману»;
 - а) Стародавній Єгипет;
 - б) Стародавній Вавилон;
 - в) Стародавня Індія;
 - г) Стародавній Китай;
 - д) Стародавній Іран.
5. В концепціях західноєвропейської середньовічної думки, яка релігія детермінувала?
 - а) Християнство (католицька церква);
 - б) Мусульманство;
 - в) Даосизм;
 - г) Буддизм;
 - д) Зороастризм.

- 90

12. Якому ідеологу епохи Реформації належить афоризм «управитель повинен вважати себе слугою, а і господарем народу»?

- а) Ж. Кальвін; г) Н. Макіавеллі;
- б) Ж. Боден; д) Т. Мюнцер.
- в) М. Лютер;

13. Один із перших, хто відділив політику від моралі. Він є політиком-практиком (14 років роботи на посту секретаря Флорентійської республіки):

- а) Ж. Боден; г) Ж. Кальвін;
- б) Т. Мюнцер; д) Н. Макіавеллі.
- в) М. Лютер;

14. В якому трактаті найбільш повно виражено політико-правові погляди Ж. Бодена?

- а) «Повчання в християнській вірі»; г) «Статейний лист»;
- б) «Государ»; д) «Шість книг про республіку».
- в) «Захист проти тиранів»;

15. Яку проблему розробив Ж. Боден, тим самим зробив великий вклад в розвиток політико-теоретичного знання?

- а) інституціоналізму; г) суверенітет держави;
- б) конституціоналізму; д) плюралізму.
- в) парламентаризму;

16. Автор політико-правової доктрини «Левіафан чи Матерія, форма і влада держави церковного і цивільного»:

- а) Томас Гоббс; г) Джон Мільтон;
- б) Джон Локк; д) Джон Лільберн.
- в) Роберт Філмер;

17. Кому із авторів належить фундаментальний твір «Про право війни та миру»?

- а) Г. Гроцій; г) Руссо;
- б) Б. Спиноза; д) Гегель.
- в) Т. Гоббс;

18. Автор «Богословсько-політичного трактату» (1670 р.)

- а) Вольтер; г) Джон Локк;
- б) Б. Спиноза; д) Т.Гоббс.
- в) Руссо;

19. Автор праці «Про світську владу. Якою мірою їй варто коритися» (1523р.)

- а) Ж. Кальвін; г) М. Лютер;
- б) Т. Мюнцер; д) Н. Макіавеллі.
- в) Ж. Боден;

20. Один із упорядників «Договорів і постанов» – конституційного акту, який іноді називають «першою в світі Конституцією»:

- а) П. Могила; г) Н. Макіавеллі;
- б) І. Мазепа; д) Ж. Боден.
- в) П. Орлик;

ДО МОДУЛЬНОЇ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ 2

1. Кому із відомих мислителів епохи європейського Просвітництва належить крилата фраза «Якби бога не існувало, його слід було б вигадати»?

- а) Пуффендорф; г) Мореллі;
- б) Монтеск'є; д) Вольтер.
- в) Робесп'єр;

2. На думку Ж.-Ж. Руссо для великих держав, яке «найбільш придатне правління»?

- а) демократичне; г) деспотичне;
- б) аристократичне; д) тиранічне.
- в) монархічне;

3. Підсумок двадцятирічної роботи Монтеск'є:

- а) «Кодекс природи»;
- б) «Ланцюги рабства»;
- в) «Про суспільний договір, чи принципи загального права»;

- г) «Про дух законів»;
 д) «Підстави нової науки про загальну природу націй».
4. Родоначальником класичної школи, яку незмінно прийнято вважати італійського просвітителя Чезара Беккарія:
 а) трудового права; г) політології;
 б) кримінального права; д) міжнародного права.
 в) соціології;
5. Якій формі правління віддає перевагу Феофан Прокопович?
 а) аристократія; г) демократія;
 б) обмежена монархія; д) «змішаний склад» (змішана форма).
 в) абсолютна монархія;
6. Твір, праця де викладено політико-правові погляди О. М. Радищева?
 а) «Слово про владу і честь царів»;
 б) «Мандрівка із Петрограду в Москву»;
 в) «Політика»;
 г) «Жезл правління»;
 д) «Роздуми про законодавство взагалі».
7. Відомим політико-правовий нарисом Т. Пейна є:
 а) «Права людини»;
 б) «Декларація незалежності США»;
 в) «В захист конституцій урядової влади США»;
 г) «Федераліст»;
 д) «Дослідження про урядову владу».
8. Кому заслужено присвоєно почесний титул «батько американської конституції»?
 а) В. Вільсон; г) Дж. Маршал;
 б) Дж. Медісон; д) О. В. Холмс.
 в) Дж. Калхун;

9. Самі відомі праці Т. Джефферсона:
- а) «Здоровий глузд»; г) «Декларація незалежності
 - б) «Федераліст»; США;
 - в) «Дослідження про урядову д) «Права людини».
 - владу»;
10. Робота І. Канта, де містяться його політико-правові погляди?
- а) «Замкнуте торгове суспільство»;
 - б) «Право володіння»;
 - в) «Звичайне право»;
 - г) «Конституція Німеччини»;
 - д) «Метафізичні початки вчення про право».
11. На якій ідеології базувалась історична школа права?
- а) консерватизм; г) соціалізм;
 - б) націонал соціалізм; д) фашизм.
 - в) лібералізм;
12. В якому творі Гегеля викладено найбільш цінні і систематичні вчення про державу і право?
- а) «Феноменологія духу»; г) «Конституція Німеччини»;
 - б) «Філософія історії»; д) «Звіт станового зібрання».
 - в) «Філософія права»;
13. Автором теорії утилітаризму є:
- а) Г. Кельзен; г) В. Паретто;
 - б) Б. Констан; д) І. Бентам.
 - в) Е. Ерлих;
14. Стрижень політико-теоретичних конструкцій Б. Констана:
- а) проблема індивідуальної свободи;
 - б) теоретичні і практичні аспекти демократії;
 - в) гуманістичний індивідуалізм;
 - г) проблема утилітаризму;
 - д) конструювання «морального» устрою держави;

15. Автор якої теорії є Г. Кельзен?

- а) позитивістський нормативізм;
- б) аналітична юриспруденція;
- в) прагматичний позитивізм;
- г) солідаризм;
- д) інституціоналізм.

16. Хто розробив теорію інституціоналізму?

- а) Г. Кельзен;
- б) Г. Харт;
- в) М. Оріу;
- г) Дж. Френк;
- д) Е. Ерлих.

17. Автор книги «Основи соціології права»

- а) Г. Кельзен;
- б) Г. Харт;
- в) М. Оріу;
- г) Дж. Френк;
- д) Е. Ерлих.

18. Автор якої теорії є Л. І. Петражицький?

- а) позитивістський нормативізм;
- б) психологічна теорія права;
- в) теорія націонал-соціалізму;
- г) теорія соціологічної юриспруденції;
- д) теорія інтегративної юриспруденції.

19. Автор теорії еліт:

- а) Г. Кельзен;
- б) Г. Харт;
- в) М. Оріу;
- г) Дж. Френк;
- д) В. Паретто.

20. Автором праці «Націоналізм» (1926 р.) є:

- а) В. Липинський;
- б) М. Міхновський;
- в) М. Грушевський;
- г) Д. Донцов;
- д) І. Франко.

Іменний словник та назви праць авторів

До теми 1.

Політико-правові вчення давньої Індії

Брахманізм – політико-правова ідеологія в Стародавній Індії, яка ґрунтувалася на релігійно-міфологічному світогляді, викладеному у Ведах. Головною ідеєю є поділ суспільства на чотири варни, що впливає на формування правового статусу кожного і суспільний устрій. Політичним ідеалом брахманізму була своєрідна теократична держава, вирішальну роль в управлінні відведено суворим покаранням.

Буддизм – релігійно-філософське вчення про духовне пробудження в Стародавній Індії (VI ст. до н.е.). Виступають з критикою пануючої брахманської ідеології щодо нерівності людей у суспільному житті, вихваляють законність, гуманізм, рівність всіх людей. Будда – є засновником вчення, морально-духовний зміст якого вплинув на державну політику і законодавство.

Джерела:

«Рігведі», «Самаведі», «Атхарваведі» (II тис до н.е.);

«Упанішади», «Махабхарата», «Рамаяна» (IX–VI ст до н.е.);

«Веди» – священні знання, відображають релігійні погляди і міфологічні уявлення давніх індійців, їх політичний устрій, повсякденне життя;

«Дхармасутри», «Дхармашастри» – морально-правові збірники, в яких найбільш яскраво відбилась політико-правова думка;

«Артхашастра» (IV–III до н.е.), «Закони Ману» (II до н.е.) – набули найбільшої популярності, складені брахманами на основі древніх текстів і норм звичаєвого права.

До теми 2.

Політико-правова думка стародавнього Китаю

Даосизм (виник в IV–III ст. до н.е.) – китайське традиційне вчення, в якому присутні елементи релігії, містики, шаманізм-

му, медитацій, а також традиційної філософії і науки. Одне з найбільш впливових течій давньокитайської філософської і суспільно-політичної думки. Даосизм як політичне вчення пов'язане з ім'ям Лао-цзи.

Лао-цзи (604–531 р. до н.е.) – китайський філософ, засновник даосизму. Політико-правові ідеї викладено в книзі «Дао-де цзин» (книга про Дао і Де). Критикував керівників держави за надмірну діяльність у всіх сферах суспільного життя, виступав проти навчання народу і взагалі прогресу. Соціально-політична і правова концепція даосизму становила собою реакційну утопію.

Конфуцій (551–479 р. до н.е.) – давньокитайський філософ, політичний діяч. Конфуціанство справило великий вплив на розвиток суспільно-політичної, правової думки в Китаї. Розвивав патріархально-патерналістську концепцію держави, політичним ідеалом було правління аристократів доброчинності і знань, дотримання всіма строго встановлених правил поведінки. Праця «Бесіди і судження» («Лунь-юй») складена вже його учнями.

Моїзм (V–III ст. до н.е.) – давньокитайська філософська школа, яка ряд політико-правових проблем вирішувала по-новому, розробляла програму удосконалення суспільства через знання. Засновником вважається давньокитайський мислитель Мо-цзи. У V–III ст. до н.е. моїзм становив серйозну конкуренцію конфуціанству як панівної ідеології Китаю.

Мо-цзи (479–400 р. до н.е.) – китайській філософ, засновник школи моїзму. Політико-правові вчення викладено в «Мо-цзи». Він розвивав ідею природної рівності людей, виступив з обґрунтуванням договірної концепції виникнення держави, в основі якої лежить ідея приналежності народів до верховної влади. В історії розвитку китайської політико-правової думки вчення Мо-цзи займає проміжний ступінь між конфуціанством та легізмом.

Шан Ян (390–338 р. до н.е.) – видатний китайський державний діяч, реформатор, мислитель, один із засновників суспільно-політичного учення – легізму. Заперечував гуманність, був прибічником закону, жорстоких покарань, як основи суспільно-

го порядку. Вважається, що він одним з перших створив модель деспотичної, тоталітарної держави. Політико-правові ідеї викладено в політичному трактаті «Шан-цзюнь шу».

До теми 3.

Вчення про державу і право у стародавній Греції

Софісти – видатні давньогрецькі просвітителі 5–4 ст. до н.е., розвивали різні філософські, політико-правові погляди, у центрі яких були такі проблеми, як право, політика, мораль, прийоми доказів, ораторське мистецтво. Розрізняли 2 покоління софістів: старше (Протагор, Горгій, Продик, Гіппій, Антифонт) – дотримувалися більш демократичних поглядів; молодше (Фрасімах, Калликл, Лікофрон) – були прихильниками демократії, аристократії і тиранії.

Сократ (469–399 р. до н.е.) – давньогрецький філософ, один із засновників Західної філософії. Не залишив жодного письмового джерела, його вчення відоме завдяки Платону, який виклав ідеї учителя в «Апології Сократа». Був принциповим прихильником законності, положення про співпадання законного і справедливого, переглянув і розвив багато положень софістів про право, державу, політику.

Платон (427–347 р. до н.е.) – давньогрецький мислитель, засновник філософської школи відомої як Академія Платона, один із основоположників європейської філософії. Розглядав варіації форм правління, запропонував модель ідеальної (найкращої) держави. Політико-правові погляди викладено у таких працях, як «Держава», «Політика» та інших. У праці «Закони» викладена теорія закону і принципи законодавства.

Аристотель (384–322 р. до н.е.) – давньогрецький науковець-енциклопедист, філософ, засновник класичної (формальної) логіки. Піднімав питання форм правління, праворозуміння, справедливості, співвідношення права і закону, законності. Запропонував свій варіант найкращої держави. Політико-правові погляди викладено у таких працях, як «Політика», «Афінська політія», «Нікомахова етика».

Полібій (205–128р. до н.е.) – давньогрецький історик, політичний діяч, розвивав вчення Платона і Аристотеля про дер-

жаву, її походження, еволюцію, форми правління, виклав історичний підхід до питань держави і права. Розвиток суспільства трактується як нескінченний рух по колу, у ході якого форми правління змінюються, переходять одна в іншу і знову повертаються. Автор «Загальної історії в сорока книгах».

До теми 4.

Вчення про державу і право у стародавньому Римі

Марк Туллій Цицерон (106–43 р. до н.е.) – давньоримський політичний діяч, оратор, філософ, адвокат. Його вчення про державу і право вплинуло на розвиток всієї європейської політико-правової думки. Найбільшу увагу наступних мислителів привертали положення про змішану форму правління, державу як справу народу, природне право, громадянина як суб'єкта права і держави. Праці: «Про державу», «Про закони», «Про обов'язки».

Найвидатніші римські юристи:

Гай (109–180) – відомий давньоримський юрист часів правління декількох імператорів, було визнано одним з 5 найавторитетніших юрстів Римської імперії. Робив коментарі до законів Дванадцяти таблиць, вивчав праці попередників. Написав найвідомішу свою працю «Інституції», було ще декілька робіт з римського права. Значна частина з доробку Гая була включена до Дігестів Юстиніана.

Папініан (142–212) – видатний давньоримський юрист та політичний діяч. В юридичних справах покладался на правовий казус і використовував праці попередників. В подальшому студентів, що починали вивчати Папініана називали «Папіністами». Значна частина його праць була знищена після його смерті, більшість збереглася у подальших копіях. У 426 р. його праця отримала обов'язкову юридичну силу, 595 фрагментів увійшли до Дігестів Юстиніана.

Павел (II–III ст.) – давньоримський юрист та політичний діяч. Займався аналізом права, збиранням існуючих і колишніх законів, його твори мають енциклопедичний характер (86 досліджень та 300 книг з права). Також давав коментарі до важливих законів, у 426 р. визнано одним з 5 юристів, використання праць

яких є обов'язковим при розгляді судових справ. Витяги з його праць становлять майже шосту частину Дигест Юстиніана.

Ульпіан (170–228) – визначний давньоримський юрист та державний діяч, величезна кількість правових позицій з його творів увійшла до складу Дигест Юстиніана. Серед праць 30 трактатів об'ємом у 250 томів. Запропонував ділення права на три групи за природою норм права: природне право, право народів, цивільне право. У 426 р. його праці визнані обов'язковими поряд з працями чотирьох інших видатних давньоримських юристів.

Модестин (III ст.) – давньоримський юрист та політичний діяч, учень Ульпіана. Давав загальні огляди з права, займався окремими питаннями цивільного права, зробив значний внесок у формулювання правової доктрини та практики. Його працям надано обов'язковий характер при розгляді судових справ. Є автором декількох юридичних робіт з різних сфер права, але до нас дійшли уривки у складі Дігест Юстиніана (345 фрагментів).

Августин Аврелій (354–430) – християнський теолог, церковний діяч, родоначальник християнської філософії історії, є святим Католицької, Православної та Лютеранської церков. Праці «Сповідь», «Про град Божий», які справили помітний вплив на розвиток політико-правової ідеології християнської церкви, він виступає за дотримання християнських моральних заповідей, які мають закріплюватися законами і звичаями держави.

До теми 5.

Погляди на державу і право в Київській Русі

Іларіон (990–1088) – митрополит Київський та всієї Русі, церковно-політичний діяч давньої України, причислений до лику Святих. У політичному трактаті «Слово о Законе и Благодати» висвітлено важливі для Київської держави політико-юридичні проблеми: законність походження верховної влади, єдиновладдя «самодержців», їх політичні і моральні якості, союз світської і духовної влади, роль закону тощо.

Володимир Мономах (1053–1125) – великий князь київський, представник династії Рюриковичів. Автор дидактичної праці «Повчання», яка стала фактично політичною програмою

для київських князів. В ній засуджувалися князівські міжусобиці, заклиалося до об'єднання давньоруських земель, а також звернено увагу на співвідношення держави і церкви. Церкві відводиться почесне, але явно підлегле місце.

Даніїл Заточник (XII ст.) – автор послання до князя, в якому пише, що важливим для великокнязівської влади і безпеки країни – є наявність «множества воїв», запорукою дієздатності влади – є «царська гроза» проти зовнішніх ворогів і проти тих, хто творить беззаконня. Він закликає князя до зваженої політики, захисту слабких і нагадує, народ – джерело князівського могутності. Праці: «Моління» або «Слово» – один із найвищих досягнень філософської і політичної культури княжої України.

До теми 6.

Політичні і правові ідеї в Західній Європі

Тома Аквінський (1225–1274) – видатний католицький вчений-богослов, філософ-схоласт. Один із найвизначніших і найвпливовіших мислителів всесвітньої історії. Засновник теологічної і філософської школи томізму. З ним пов'язано формування ідеології католицизму, розвинув доктрину держави і природно-правову теорію у світлі догматів католицької церкви. Праці: «Сума теології», «Про правління государів».

Марсилій Падуанський (1275–1343) – італійський мислитель, медик, богослов, автор політико-правових трактатів. В праці «Захисник миру» (1324 р.) виклав ряд оригінальних ідей, що далеко випередили його час: про самостійність держави, її незалежність від церкви в сфері публічної влади, про демократичні принципи її організації і функціонування, про співвідношення законодавчої і виконавчої влади, про народний суверенітет.

Школа глосаторів – юридична течія в середньовічній Європі, юристи і доктора права, які займалися римським правом в рамках традиції, розвиненій в Болонському університеті. Засновано на початку XII ст. юристом Інерієм, була поширена в Італії, Франції та Німеччині. Основна увага приділялась глосам (тлумаченню) Кодексу Юстиніана. Результатом діяльності стало видання окремого збірника у серед XIII ст.

Постглосатори – нова юридична течія в середньовічній Європі, італійські та французькі юристи, які займалися тлумаченням норм з Кодексу Юстиніана. Зусилля постглосаторів були направлені на очищення і переробку римського права, приведення його в строгу систему, пристосування до нових історичних умов і узгодження з місцевим правом; в якості первинного матеріалу для своїх досліджень постглосатори використовували роботи глосаторів.

До теми 7.

Державно-правові вчення в Росії періоду феодальної централізованої держави

Ніл Сорський (1433–1508) – видатний релігійний діяч Руської церкви, засновник доктрини «нестяжання», головною ідеєю якої є форми монастирської організації чернецтва, взаємовідносини та співвідношення церковної та світської влади. Питання віри – це прерогатива церкви, тому не може бути застосовано заходи державного впливу на особу в її ставленні до релігії. Для сучасників це стало питанням великої політики.

Йосиф Волоцький (1440–1515) – богослов, релігійний діяч, засновник руху йосифлян («стяжателей»), які були опонентами «нестяжателей». Його теоретичні положення відіграли важливу роль у формуванні офіційної ідеології Московської держави. Виступаючи за розширення впливу церковного авторитету і підпорядкування йому світської влади, акцентує на божественній обраності царя, який прийняв скипетр від Бога.

Філофей (1465–1545) – ігумен Псковського монастиря, йосифлянин, розвивав головні йосифлянові ідеї про природу царської влади, її призначення, взаємовідносини з підданими і церковною організацією. Автор теорії «Москва – третій Рим», сенс якої полягав у тім, що перевага і торжество православ'я пов'язана з Москвою, яка є наступним духовним центром православного світу, який очолює великий московський князь.

Іван Пересветов (дата народження/смерті невідомі) – політичний мислитель XVI ст., ідеолог самодержавної влади та політики опричнини. У 1549 р. направив до Івана IV Велику та Малу чолобитні, в яких сформулював політико-правові ідеї, про-

екти державних і соціальних перетворень. Піднімалися питання форм правління, об'єм повноважень верховної влади, реформи судової влади, організації війська тощо.

Андрій Курбський (1528–1583) – політичний діяч, воєвода, брав активну участь в діяльності уряду із кінця 40-х XVI ст. при молодому Івані Грозному. Був прибічником обмеження влади, введення станового представництва в центральних і місцевих органах влади. Вважається в історії Росії першим російським дисидентом, «першим російським політичним біженцем». Праці: «Сказания князя Курбского», «Четыре письма к Грозному».

До теми 8.

Державно-правові вчення в Україні в XV–XVIII ст.

Станіслав Оріховський-Роксолан (1515–1567) – український релігійний діяч, мислитель доби Відродження, письменник. Один із перших представників філософської думки став заперечувати божественне походження влади, надавав перевагу договірній теорії походження держави. Його політико-правові концепції вплинули на розвиток ідей права і держави в Україні. Праці: «Про турецьку загрозу», «Напучення польському королю».

Іван Вишенський (1550–1620) – український релігійний і літературний діяч раннього нового часу, монах, письменник-полеміст консервативного, ультра-ортодоксального напрямку. Обстоювання суспільного ідеалу базувалося на критиці папи римського і гаслах повернення до демократичних основ раннього християнства. Його твори переважно переписувалися від руки, лише твір «Послання до князя К. Острозького» (1598 р.) побачив світ у друкарні.

Петро Могила (1596–1647) – український політичний, церковний і освітній діяч. Займав різні високі пости в церковних структурах. Піднімав питання про співвідношення церкви і держави. Церкві надавав роль радника, а не носія верховної влади в державі. Виклав концепцію самостійної держави, яку очолює ідеальний правитель, прибічник православної християнської віри. Відома праця «Номоканон».

Богдан Хмельницький (1595–1657) – український військовий, політичний та державний діяч. Гетьман Війська Запорозько-

го, очільник Гетьманщини. Керівник Хмельниччини – повстання проти зловживань коронної шляхти в Україні, котре переросло у визвольну війну. Перший з козацьких ватажків, якому офіційно надали титул гетьмана. Намагався розбудувати незалежну українську державу, укладаючи союзи з Кримським ханством та Московським царством.

Іван Мазепа (1639–1709) – український військовий, політичний і державний діяч. Гетьман Війська Запорозького, голова козацької держави на Лівобережній (1687–1704) і всій Наддніпрянській Україні (1704–1709), залишив певний слід в історії політичної думки в Україні. Політичні погляди було покладено в основу україно-шведського союзу 1708 р., ідеї якого у 1712 р. П. Орлик виклав в документі під назвою «Вивід прав України».

Пилип Орлик (1672–1742) – український політичний, державний і військовий діяч, Генеральний писар, Гетьман Війська Запорозького у вигнанні, поет, публіцист. Сподвижник І. Мазепи, але його політичні погляди більш чіткіші, прибічник ідеї незалежності Української держави. Один із упорядників «Договорів і постанов» – конституційного акту, який іноді називають «першою в світі Конституцією», фактично – козацького суспільного договору.

До теми 9.

Державно-правові Вчення епохи Відродження та Реформації

Нікколо Макіавеллі (1469–1527) – державний секретар Флоренції, політичний діяч, мислитель, гуманіст, драматург епохи Відродження. Один з перших теоретиків нової епохи, його називають батьком сучасної політичної філософії та політології. Термін макіавеллізм часто вживають для засудження безпринципної політики на кшталт тої, що рекомендовано у праці «Государь». Праці: «Міркування про першу декаду Тита Лівія», «Історія Флоренції».

Жан Боден (1530–1596) – видатний французький юрист, філософ та політичний мислитель, займався адвокатською практикою. Першим у Європі сформулював світську концепцію суверенітету. У праці «Шість книг про республіку» викладено погляди на державу і принципи правового управління, типоло-

гію державних форм, а також на поняття суверенітету, вчення про громадянина і суспільне благо.

Мартін Лютер (1483–1546) – католицький священник, доктор богослов'я, професор Віттенберзького університету. Сформулював релігійно-політичні гасла, які надихнули і згуртували в Німеччині всіх поборників Реформації. Виступав за розділення юрисдикції влади світської і духовної, за свободу думки і совісті, як передумову демократично організованого суспільства. Праці: «Про світську владу. Якою мірою їй варто користися» (1523).

Томас Мюнцер (1490–1525) – радикальний проповідник часів Реформації, який став повстанським лідером під час Селянської війни в Німеччині. Він першим після М. Лютера виступив проти католицької церкви і запропонував більш радикальну програму Реформації. У «Празькій відозві» і у «Проповіді перед князями» він говорив про необхідність і неминучість швидкої Реформації.

Жан Кальвін (1509–1564) – французький протестантський проповідник, засновник кальвінізму, справив помітний вплив на результати Реформації. Державу трактував як виконавчий орган церкви, і світська влада має бути підпорядкована владі духовній. Право на спротив тиранії визнавав тільки за органами влади, церквою, представницькими установами. Праця «Настанова у християнській вірі» (1536 р.) була поміркованою і по-своєму конструктивною.

До теми 10.

Політико-правова думка періоду ранніх антифеодальних революцій у Голландії та Англії

Бенедикт Спиноза (1632–1677) – нідерландський філософ єврейського походження, науковець, політичний та релігійний мислитель, біблійний екзегет та критик. Засуджував абсолютну монархію, був прихильником ідеї суспільного договору, Новий підхід до проблем держави, природного права запропонував у роботах: «Богословсько-політичний трактат» (1670 р.), «Етика, доведена геометричним методом» (1675 р.), «Політичний трактат» (1677 р.).

Гуго Гроцій (1583–1645) – видатний голландський юрист, державний діяч, письменник, один із основоположників сучасного міжнародного права, прибічник договірної теорії походження держави. Праці: трактат «Про право війни і миру» (1625 р.). Відомі також понад 90 творів з історії та теорії держави і права, міжнародного, канонічного права, загальної історії, античної літератури і культури.

Томас Гоббс (1588–1679) – англійський філософ, політичний мислитель, прихильник абсолютизму і договірної теорії походження держави. Політико-правовим ідеалом було громадянське суспільство, в якому поєднуються необмежена влада монарха в публічній сфері і права підданих в приватних відносинах. Праці: «Левіафан, або Матерія, форма і влада держави церковної і громадянської».

Джон Локк (1632–1704) – англійський філософ, один із основних представників англійського емпіризму та Просвітництва. Виступав за конституційну монархію, поділ влади на гілки, був прибічником договірної теорії походження держави. Виступав проти схоластики, зацікавлюється ліберальними ідеями. Юстиція Локка – зоря лібералізму. Праці: «Досвід про людське розуміння», «Два трактати про правління».

До теми 11.

Державно-правові вчення європейського Просвітництва XVII–XVIII ст.

Франсуа Марі Аруе, відомий як Вольтер (1694–1778) – один з найбільших французьких філософів-просвітників XVIII ст., мислитель, письменник, критикував католицьку церкву, виступав за свободу віросповідання, свободу слова і відокремлення церкви від держави. Праця «Філософські листи» зробила його відомим в Європі, містила, по суті, програму французького Просвітництва.

Шарль Луї де Монтеск'є (1689–1755) – французький правник, письменник і політичний мислитель, видатний теоретик держави і права французького Просвітництва. Обґрунтована ним тріада влади стала класичною формулою теорії конститу-

ціоналізму. Суспільно-політичні погляди викладені в працях: «Перські листи», «Роздуми про причини величі і падіння римлян», «Про дух законів».

Жан Жак Руссо (1712–1778) – видатний французький філософ, письменник, теоретик педагогіки, драматург. З його ім'ям пов'язаний новий напрямок суспільної думки – політичний радикалізм. Його програма перетворень суспільного ладу відбивала інтереси міської бідноти. Праці: «Роздуми про науки і мистецтва», «Роздуми про походження і підстави нерівності між людьми»; «Про Суспільний договір, або Принципи політичного права».

Самуїл Пуфендорф (1632–1694) – німецький юрист, політичний мислитель, державний діяч та історик; вважається засновником світської юридичної науки та доктрини природного права в Німеччині. Серед багатьох робіт особливе місце займають і мають велике значення «Право природне і право народів», «Про посади людини і громадянина».

Чезаре Беккарія (1738–94) – італійський юрист і публіцист. Спираючись на концепцію природного права, поклав початок гуманістичному напрямку кримінального права та судочинства. В трактаті «Про злочини і покарання» піддав різкій критиці кримінальне право та судові порядки феодальних держав, виступав проти поліцейської сваволі, застосування тортур і формальної системи доказів інквізиції.

До теми 12.

Політико-правові вчення в Росії в період феодалізму XVII–XVIII ст.

Феофан Прокопович (1681–1736) – український богослов, письменник, поет, математик, філософ, ректор Київської академії; архієпископ Псковсько-Великолуцький та Нарвський, Великоновгородський, віце-президент Священного Синоду, пристрасний апологет абсолютної монархії. Праці: «Регламент або Статут Духовного Колегіуму», «Правда волі монаршої».

Михайло Щербатов (1733–1790) – російський історик та громадський діяч, князь, сенатор, Почесний член Санкт-

Петербурзької АН. Суспільно-політичні погляди викладено у працях «Історія Російська з давніх часів», «Мандри в землю Офірську пана С. швецького дворянина», «Роздуми про дворянство», «Про зіпсування нравів у Росії».

Семен Десницький (1740–1789) – російський юрист, політичний мислитель, вважається першим російським професором в Московському університеті, засновником російської юриспруденції. Автор «Подання про заснування законодавчої, судильної та каральної влади в Російській імперії», а також низки промов: «Слово про прямий та найближчий спосіб до навчення юриспруденції», «Юридичний роздум про різні поняття, які мають народи про власність».

Олександр Радищев (1749–1802) – російський державний діяч, письменник, просвітитель, дисидент. Виборював ідеї демократії та республіканізму, участі народу в управлінні державою, прибічник договірної теорії походження держави та природного права. Свої погляди на державу і право виклав у оді «Вольність» та у творі «Подорож з Петербурга до Москви» (1790 р.).

До теми 13.

Політичні і правові теорії США в період боротьби за незалежність у XVIII–XIX ст.

Франклін Бенджамін (1706–1790) – один із засновників США, політичний діяч, дипломат, вчений, письменник, журналіст, видавець. Один з лідерів війни за незалежність США, один із розробників дизайну Великої Державної Печатки США (Великої печатки), його підпис стоїть під усіма основними документами, які юридично оформили появу США як суверенної держави, вважається національним героєм США.

Пейн Томас (1737–1809) – письменник, політичний філософ, один з найрадикальніших представників демократичної течії американської політико-правової думки, представник природно-правової теорії. Памфлет «Здоровий глузд» (1776 р.) заохотив багатьох американців підтримати війну за незалежність, а виданий під час війни памфлет «Американська криза» сприяв підтримці революції.

Джефферсон Томас (1743–1826) – видатний політичний діяч, дипломат і філософ, учасник Першої американської революції, 3-й президент США, один із засновників цієї держави, Національний герой США. Він був автором та головою комітету написання Декларації незалежності США, де вперше на рівні юридичного акту народний суверенітет було проголошено основою державного життя.

Гамільтон Александер (1755–1804) – видатний американський політик часів революції, один із найвидатніших мислителів на Філадельфійському конвенті.

Відстоював засади федеративного устрою нової держави – другого важливого напрямку політико-правової думки США другої половини XVIII – початку XIX ст., був одним з авторів «Федераліста», активно сприяв ратифікації Конституції у штаті Нью-Йорк.

Джеймс Медісон (1751–1836) – видатний американський політичний діяч, один з авторів «Федераліста», прибічник федеративного устрою держави. «Батько Конституції», четвертий президент США у 1809–1817 рр. після Т. Джефферсона. Державно-правові погляди викладено у «Записках федераліста».

Адамс Джон (1735–1826) – один з лідерів революції та Батьків-засновників США, другий президент США, правник, керманіч війни за незалежність, один з провідних федералістів, дотримувався досить поміркованих поглядів у порівнянні з іншими федералістами, вважається інтелектуальним лідером консервативного крила американської революції.

Маршал Джон (1755–1835) – голова Верховного суду США у 1801–1835 рр., підтримував ратифікацію Конституції та очолював партію федералістів у Вірджинії, був державним секретарем США у 1800–1801 рр., був членом Палати представників США від Вірджинії. Зіграв значну роль у формуванні державно-правових традицій США.

До теми 14.

Політична і правова думка в Німеччині у XVIII–XIX ст.

Кант Іммануїл (1724–1804) – родоначальник класичної німецької філософії і німецького лібералізму. Вважав, що осно-

вою державно-правової концепції є етика, центральним принципом якої виступає категоричний імператив. Прибічник теорії природного права, договірної теорії походження держави. Праці: «Критика чистого розуму», «Критика практичного розуму» та ін.

Георг Вільгельм Фрідріх Гегель (1770–1831) – німецький філософ, створив систематичну теорію діалектики, центральне поняття якої – розвиток, як діяльність і рух світового духу, а також як протиставлення тези, антитези і синтезу. Зробив найбільш ґрунтовну спробу наукового аналізу і пізнання сутності права і держави, значну увагу приділено проблемам співвідношення держави та особистості. Праці: «Філософії права» та багато інших.

Історична школа права – напрям у правовій думці, що виник наприкінці XVIII ст. в Німеччині. У першій половині XIX століття цей напрям набуває широкої популярності і впливу. В центрі уваги представників цього напрямку було питання про виникнення та історичний розвиток права.

Гуго Густав (1764–1844) – німецький юрист, професор права Гетінгенського університету, засновник історичної школи права, яка в подальшому розвивалася завдяки Ф. Савін'ї. Праці: «Підручник природного права, як філософії позитивного права, а особливо – приватного права».

Савін'ї Фрідріх-Карл фон (1779–1861) – німецький правознавець і державний діяч, один з найвідоміших представників історичної школи права та найвидатніших юристів свого часу, відомий у Європі романіст (фахівець з римського права) і цивіліст, послідовник Г. Гуго. Праці: «Право володіння», «Система сучасного римського права».

Пухта Георг Фрідріх (1798–1846) – німецький юрист, історик права, викладач університету, займався практичною діяльністю, суддя. Був послідовником ідей і вчень Ф. Савін'ї, а також представником історичної школи права. Праці: «Звичаєве право», «Курс інституцій».

До теми 15.

Погляди на державу і право в Західній Європі в першій половині XIX ст.

Ісремія Бентам (1748–1832) – англійський філософ і правознавець, засновник і очолювач філософської течії утилітаризму, один з яскравих представників англійського лібералізму. Вважав, що юриспруденція полягала в систематичному застосуванні принципу утилітаризму до всіх галузей права і організації правової системи. Праці: «Уривок про управління», «Принципи законодавства», «Про судові докази».

Бенжамен Констан (1767–1830) – французький письменник, публіцист, вчений, політичний діяч часів Французької революції і бонапартизму, противник політичних крайнощів. В його працях відображено вирішення проблеми свободи в ліберальному дусі. Написав низку творів на політичні, історико-релігійні теми (1810–1820 р.), потім їх зібрав і звів у «Курс конституційної політики», який викладав як ліберальне вчення про державу.

Огюст Конт (1798–1857) – французький філософ, соціолог, засновник філософії позитивізму і соціології. Його позитивізм мав значення для всього суспільствознавства та філософії, його філософська система відіграла помітну роль у розвитку політичних та правових учень у другій половині XIX ст. Праці: «Курс позитивної філософії» (1842 р.), «Система позитивної політики, або Соціологічний трактат про основи релігії людства» (1854 р.).

Джон Остін (1790–1859) – відомий англійський юрист, один з перших концептуально виклав ідеї юридичного позитивізму, учень Б. Бентама. Запропонував новий підхід до права, як до об'єкта наукового дослідження. Праці: «Визначення предмета юриспруденції» (1832 р.), «Лекції з юриспруденції або філософії позитивного права».

Штейн Лоренц фон (1815–1890) – німецько-австрійський правознавець, економіст та соціолог. У своїх політико-правових вченнях розрізняє державу і громадянське суспільство, автор поняття соціальна держава, розробив проект реформ держави і права. Праці: «Соціалізм і комунізм у сучасній Франції» (1842 р.), «Поняття суспільства», «Вчення про управління».

До теми 16.
Європейська політико-правова думка
в другій половині XIX ст.

Ієрінг Рудольф фон (1818–1892) – німецький правознавець, професор, автор «соціологічної» теорії утворення і розвитку держави та права, автор юриспруденції інтересів. Популярність принесли роботи: «Дух римського права на різних ступенях його розвитку» (1865 р.), «Боротьба за право» (1872 р.), «Ціль у праві» (1883 р.).

Людвіг Гумплович (1838–1909) – австрійський і польський державознавець, соціолог, юрист. Визначний представник соціалдарвінівської теорії суспільства і держави. Розглядав проблеми, пов'язані з походженням, сутністю, роллю держави. Політико-правові теорії викладено у роботах: «Раса і держава» (1875 р.), «Загальне державне право» (1877 р.), «Боротьба рас» (1883).

Штаммлер Рудольф (1856–1938) – німецький теоретик права, філософ, увів у систему своїх правових поглядів принцип розвитку, втіленням якого виступає категорія «природного права з мінливим змістом». Написав низку робіт щодо наукового знання, розуміння права: «Господарство і право з погляду матеріалістичного розуміння історії», «Вчення про правильне право», «Теорія юриспруденції».

Спенсер Герберт (1820–1903) – англійський філософ і соціолог, один з родоначальників еволюціонізму, ідеї якого користувалися популярністю наприкінці XIX ст., засновник органічної школи в соціології, ідеолог лібералізму, адепт захисту природних прав людини, критик утилітаризму. Остаточного затвердив в науковому обігу термін «соціологія». Праця: «Система синтетичної філософії» (1893 р.).

Ніцше Фрідріх (1844–1900) – німецький філософ, представник ірраціоналізму і волюнтаризму в філософії, державу і право розглядав як інструментарії культури, яка являє собою боротьбу сил і воль за владу. Завдання держави – створення видатних людей, геніїв. Державно-правові погляди викладено в роботах: «Так говорив Заратустра» (1884 р.), «По той бік добра і зла» (1886 р.), «Воля до влади» (1901 р.).

До теми 17.

Політико-правові вчення в Росії в XIX–XX ст.

Сперанський Михайло (1772–1839) – російський громадський і державний діяч часів Олександра I і Миколи I, реформатор, законотворець, засновник російської юридичної науки і теоретичного правознавства, член Імператорської АН, вихователь спадкоємця-цесаревича Олександра Миколайовича, підготував ряд проектів щодо істотних зміни суспільно-політичного ладу Росії. Державно-правові погляди викладено у «Плані державних перетворень. Вступ до уложенія державних законів» (1809 р.).

Карамзін Миколай (1766–1826) – російський історик, письменник, поет, член Петербурзької АН. Критикував проекти М. Сперанського, засуджував спроби запровадження конституції, не сприймав теорію природного права. Разом з тим, демонстрував серйозну критику дійсності і вимагав поліпшення роботи всього державного апарату. Державно-правові погляди викладено у «Записці про давню й нову історію Росії» (1811 р.).

Муравйов Микита (1795–1843) – декабрист, капітан Гвардейського генерального штабу, керівник Північного товариства, автор одного з програмних документів декабристів – Конституції, за якою передбачалось що народ – єдине джерело верховної влади, а також рівноправність усіх громадян. Засуджував абсолютизм, виступав за зміну форми правління на конституційну монархію з поділом влади, а також скасування всіх станів і кріпацтва.

Пестель Павло (1793–1826) – російський та український дворянський революціонер, лідер декабристів в Україні, автор програми Південного товариства (1821 р.), що мала назву «Русская Правда». Прихильник повалення царату, скасування кріпацтва і встановлення республіканського ладу. Разом з цим, не визнавав право на національне самовизначення, був противником перебудови Російської імперії на федерацію, до незалежності України ставився негативно.

Чичерін Борис (1828–1904) – російський філософ права, історик, один з провідних теоретиків лібералізації Росії. Почесний член Петербурзької АН. Найбільш повно розвинув позитивний

зміст охоронного лібералізму, яким обґрунтовував необхідність реформ політичного життя в Росії. Прагнув поєднати передові європейські політико-правові ідеї з російськoю дійсністю, вважав, що державні перетворення «зверху» можуть запобігти наростанню революції. Державно-правові погляди викладено у працях: «Філософія права» (1900 р.), «Історія політичних вчень» (1902 р.).

Муромцев Сергій (1850–1910) – російський правознавець, професор Московського університету, один з основоположників конституційного права Росії, соціолог-позитивіст, представник соціологічного підходу до права, а також публіцист і політичний діяч (голова Першої Державної думи, 1906 р.). Державно-правові погляди викладено у праці «Визначення і основний розподіл права».

Коркунов Миколай (1853–1904) – російський вчений-юрист, філософ права, професор, спеціаліст з державного і міжнародного права. Викладав у Санкт-Петербурзькому університеті, Військово-юридичній академії та інших навчальних закладах. Розробляв соціологічний напрям в юриспруденції. Праці: «Про наукове вивчення права» (1882 р.), «Лекції з загальної теорії права» (1908 р.).

Ковалевський Максим (1851–1916) – український правник, соціолог, історик, суспільний і політичний діяч, академік Петербурзької АН та інших численних товариств і академій, професор Московського та Петербурзького університетів, університетів у Стокгольмі, Оксфорді та ін. Один з представників соціологічного підходу до права. Виступав за перебудову Росії на принципах автономії неросійських народів, протестував проти переслідування царатом української мови. Праці: «Походження сучасної демократії» (1899 р.).

До теми 18.

Політико-правові вчення в Україні XIX–XX ст.

Винниченко Володимир (1880–1951) – український політичний і громадський діяч, прозаїк, драматург і художник. Політико-правова концепція закладена у працях «Відродження нації», «Заповіт борцям за визволення».

Грушевський Михайло (1866–1934) – український історик, громадський та політичний діяч, Голова Центральної Ради УНР (1917–1918). Державно-правові погляди викладено у творах «Якої ми хочемо автономії та федерації», «На порозі нової України». Брав участь у проголошенні Універсалів УЦР.

Донцов Дмитро (1883–1973) – український літературний критик, публіцист, філософ, політичний діяч, доктор права, журналіст. Серед багатьох праць найвідомішою є «Націоналізм» (1926 р.), у якій політико-правові ідеї набувають особливого розвитку і він обґрунтовує власний підхід до утвердження нації.

Липинський В'ячеслав (1882–1931) – український політичний діяч, історик, історіософ, соціолог, публіцист, теоретик українського консерватизму. В політико-правовій, історіософській роботі «Листи до братів-хліборобів» (1920 р.) запропонована логічна схема й правова теорія державності.

Міхновський Микола (1873–1924) – ідеолог українського самостійництва, адвокат, публіцист, політичний діяч, автор брошури «Самостійна Україна» (1900 р.), один з розробників «Основного закону Самостійної України – Спільки народу українського» (1905 р.), який назвали Конституцією Міхновського.

Леся Українка (1871–1913) – українська письменниця, перекладачка, фольклористка, культурна діячка. Державно-правові погляди викладено у творах «Сльози перли», «Замітки з приводу «Політика і етика». Усі роботи присвячено боротьбі українського народу проти національного гноблення.

Франко Іван (1856–1916) – видатний український поет, прозаїк, драматург, літературний критик, публіцист, перекладач, науковець, громадський і політичний діяч. Державно-правові погляди викладено у творах «Дві конституції», «Історія однієї конфіскації», «На дні», «До світла».

Драгоманов Михайло (1841–1895) – український публіцист, історик, літературознавець, етнограф, фольклорист, основоположник політичної науки в Україні, спеціаліст у вирішенні проблем держави, права, політичної влади, вітчизняний конституціоналіст. Автор праць «Що таке українофільство?», «Чудацькі думки про українську національну справу».

Подолінський Сергій (1850–1891) – український науковець, лікар, соціолог, економіст, фізик, громадський і політичний діяч, публіцист. Вважається одним з перших українських політологів, який політику розглядав як унікальний засіб зміцнення державного ладу, раціональної організації соціального устрою, забезпечення внутрішнього змісту суспільного життя. Державно-правові погляди викладено у роботі «Ремесла і фабрики на Україні».

Терлецький Остап (1850–1902) – український громадсько-політичний діяч, публіцист. Один з керівників нової радикальної течії народовців, яка пізніше дала почин до створення Української Радикальної Партії. Один з перших у Галичині закликав до створення політичної організації робітничого класу. Основні праці: «Галицько-руський нарід і галицько-руські народовці» (1874 р.), «Москвофіли і народовці в 70-их рр.» (1902 р.).

Потебня Олександр (1835–1891) – український мовознавець, філософ, фольклорист, етнограф, літературознавець, педагог, громадський діяч, член багатьох наукових товариств. Розглядаючи мову в контексті культури, він ставить її в одне сутнісне відношення до народу, нації. Мова є породженням і виявом «народного духу», вона окреслює національну самостійність спільноти. У праці «Язык и народность» (1895 р.) протестує проти денаціоналізації, деукраїнізації як духовного і душевного розтління.

Шевченко Тарас (1814–1861) – український письменник, член Кирило-Мефодіївського товариства, мислитель революційно-демократичного напрямку, пристрасно відстоював ідеї соціального і національного звільнення українців. Політико-правова діяльність справила великий вплив на розвиток визвольних ідей і національної самосвідомості українського народу.

Костомаров Микола (1817–1885) – український історик, один із організаторів і головних ідеологів Кирило-Мефодіївського товариства, фундатор української політології, автор правових теорій. Особливий акцент робив на федеративному устрою слов'янської держави. Основні праці: «Книга буття українського народу», «Думки про федеративний початок у Древній Русі».

Франко Іван (1856–1916) – український поет, прозаїк, драматург, літературний критик, публіцист, перекладач, науковець, громадський і політичний діяч. Видатний український представник політико-правові думки України, писав про суспільно-політичне та правове життя України та українського народу. Державно-правові погляди викладено у роботах «Дві конституції», «Історія однієї конфіскації», «На дні».

До теми 19.

Політичні і правові теорії ХХ сторіччя

Кельзен Ганс (1881–1973) – австрійський та американський юрист і філософ, один з основних теоретиків правового позитивізму, основоположник концепції конституційного суду та конституційного контролю, засновник і суддя першого такого суду – Конституційного суду Австрії. Автор праці «Чиста теорія права» (1934 р.).

Дюги Леон (1859–1928) – французький вчений, теоретик права та держави, професор права в університеті в Бордо. Один з творців так званого солідаризму, за яким сутність, функції та цілі буржуазного права та держави ґрунтуються на принципі солідарності всіх членів суспільства. Основні праці: «Держава, об'єктивне право і позитивний закон» (1901 р.), «Суспільство, особистість і держава» (1908 р.).

Ерліх Євген (1862–1922) – всесвітньо відомий науковець-юрист, педагог, ректор Чернівецького університету. Один із засновників так званої соціології права. Створив семінари та лекції про «живе право» для дослідження правової діяльності. Основні праці: «Основи соціології права», «Про прогалини в праві» (1888 р.), «Вільне право знаходження і вільне правознавство» (1903 р.).

Паунд Роско (1870–1964) – американський соціолог права, викладав право в університеті, займався юридичною практикою, прихильник прагматичної юриспруденції. Дотримуючись цього принципу, закликав юристів не обмежуватися вивченням «права в книгах» і звернутися до аналізу «права в дії». Вважав, що юридична наука покликана показати, як право реально функ-

ціонує і впливає на поведінку людей. Праці: «Юриспруденція» (1959 р.), «Дух загального права» (1921 р.), «Кримінальна юстиція в Америці» (1930 р.).

Петражицький Лев (1867–1931) – російський і польський учений, правознавець, соціолог, філософ, державний діяч. Висунув психологічну теорію права. Політико-правова доктрина, особливо психологічна теорія права, привернула увагу соціологів до проблем нормативної природи і структури правосвідомості, стимулювала дослідження в галузі юридичної психології. Праці: «Теорія права і держави в зв'язку з теорією моральності» (1907 р.)

Парето Вільфредо (1848–1923) – італійський економіст і соціолог, зробив важливий внесок в економіку і моральну філософію, один з основоположників теорії еліт, за якою в суспільстві завжди править незначна меншість у вигляді правлячої еліти. Його винаходом є важливий і необхідний для соціальної рівноваги закон циркуляції еліт, з припиненням якого занепадає уся нація. Праці: «Трактат загальної соціології» (1916 р.)

Моска Гаetano (1858–1941) – італійський соціолог, громадсько-політичний діяч, автор концепції «політичного класу», що є різновидом «теорії еліт». Політичний клас, як правляча організована меншість, здійснює всі політичні функції, монополізуючи владу і користуючись усіма її перевагами. Більшість населення реалізує його волю і забезпечує його матеріально. Праці: «Теорія правління і парламентське правління» (1884 р.), «Основи політичної науки» (1923 р.), «Правлячий клас» (1939 р.).

Вебер Макс (1864–1920) – німецький соціолог, філософ, історик. Визначив державу як певний інститут, що володіє монополією на легітимне застосування насилля. Визначив типологію влади, яка включає новітні модифікації класичних моделей і теоретичні конструкції політичної влади, підкреслюючи, що інститути сучасної держави все більшою мірою ґрунтуються на раціонально-правовому типі. Праці: «Політика як покликання» (1919 р.).

Відповіді на тестові завдання до модульних контрольних робіт

МКР 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
а	г	г	в	а	д	б	б	б	г	в	в	д	д	г	а	а	б	г	в

МКР 2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
д	в	г	б	в	б	а	б	г	д	а	в	д	а	а	в	д	б	д	г

Навчальне видання

ІСТОРІЯ ВЧЕНЬ ПРО ДЕРЖАВУ І ПРАВО

**Методичні рекомендації (вказівки)
до вивчення навчальної дисципліни**

*Для студентів заочного відділення
економіко-правового факультету*

Спеціальність: 081 «Право»
Рівень вищої освіти: перший (бакалаврський)

Укладачі:
Донченко О. І., Гринь О. Д., Борщевський І. В.

Підписано до друку 07.06.2021 р.
Формат 60х84/16. Ум-друк. арк. 6,93.
Тираж 100 прим. Зам. № 2106–05.

Видано і віддруковано в ПП «Фенікс»
(Свідोцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1044 від 17.09.02).
Україна, м. Одеса, 65009, вул. Зоопаркова, 25.
Тел. +38 050 7775901 +38 048 7959160
e-mail: fenix-izd@ukr.net
www.feniksbooks.com